

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. Г. Лещенко

ПЕДАГОГІКА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійна програма
«Соціальна педагогіка»

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол № 10 від 14.06.2019

Запоріжжя
2019

УДК:37.018.1(075.8)

Л541

Лещенко О. Г. Педагогіка сімейного виховання : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 61 с.

Методичні рекомендації містять теми і плани практичних занять, рекомендації до практичних занять, питання для самоконтролю з кожної теми, завдання для самостійної роботи, практичні завдання, глосарій, перелік літератури з курсу «Педагогіка сімейного виховання». Видання спрямоване на систематизацію та узагальнення основних теоретичних і практичних підходів до сімейного виховання; розвиток навичок використання ефективних засобів виховання дитини у сім'ї та підвищення педагогічної культури батьків.

Видання призначене для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка».

Рецензент

Н. В. Заверико, професор, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки

Відповідальний за випуск

І. В. Козич, доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності

ЗМІСТ

Зміст.....	3
Вступ.....	4
Практичне заняття 1. Історія розвитку педагогіки сімейного виховання як науки	6
Практичне заняття 2. Тенденції розвитку сучасної сім'ї як системи.....	11
Практичне заняття 3. Роль виховного потенціалу сім'ї у формуванні особистості дитини	15
Практичне заняття 4. Сім'я у системі виховних інститутів.....	20
Практичне заняття 5. Психолого-педагогічна діагностика проблем сім'ї.....	24
Практичне заняття 6. Психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей.....	29
Практичне заняття 7. Формування педагогічної культури батьків	34
Практичні завдання.....	40
Глосарій.....	41
Література.....	53
Додатки	58

ВСТУП

Основою повноцінного сімейного виховання є усвідомлене ставлення подружжя до батьківської ролі, що суттєво впливає на фізичне, психологічне та соціальне здоров'я наступних поколінь. Вплив власних батьків, самостійне виконання батьківської ролі впливають на якість життя кожної людини. Проте на сучасному етапі розвитку українського суспільства ми спостерігаємо ознаки кризи сім'ї: нестабільність сімейної системи, падіння життєвого рівня більшості сімей, зростання кількості розлучень, послаблення виховної ролі батьків – все це відображається на характері сімейного виховання і, переважно, негативно впливає на психіку дитини. Тому сучасна сім'я потребує підтримки у питаннях сімейного виховання. У зв'язку з цим важливою є підготовка фахівців до роботи з сім'єю, підвищенні її педагогічної культури.

Вивчення педагогіки сімейного виховання займає одне з найважливіших місць у підготовці фахівців освітньо-професійної програми «соціальна педагогіка». Цей курс дає можливість сформулювати цілісне уявлення про соціально-педагогічні та психологічні засади сімейного виховання шляхом вивчення й ознайомлення з основними поняттями та елементами наукових теорій та висвітлення передового педагогічного досвіду.

Урахування методичних рекомендацій сприяє поглибленому розумінню сутності та змісту педагогіки сімейного виховання, систематизує основні питання теорії та практики виховання дитини в сім'ї, відібрані основні поняття й терміни, з якими зустрічаються студенти при вивченні матеріалів з цього курсу.

Мета курсу: ознайомлення студентів з теоретико-практичними основами педагогіки сімейного виховання та соціально-педагогічної роботи з підвищення педагогічної культури сім'ї.

Завдання курсу: сформулювати у студентів наукові поняття про теорію і методику сімейного виховання, його цілі та завдання; вивчення прийомів, форм та методів виховання дитини в сім'ї; розвиток аналітичних, комунікативних, організаторських умінь студентів щодо виховання особистості дитини в сім'ї; інтеграція теоретичних знань та практичних умінь студентів у роботу з формування педагогічної культури сім'ї.

У результаті вивчення курсу студенти повинні:

Знати:

- поняття «сім'я», «виховання», «сімейне виховання», «педагогіка сімейного виховання», «виховний потенціал сім'ї», «педагогічна культура сім'ї»;

- особливості функціонування сім'ї, реалізація виховної функції сім'єю на сучасному етапі розвитку суспільства;

- основні завдання і зміст сімейного виховання; принципи та умови виховання дитини в сім'ї;

- погляди видатних педагогів на сімейне виховання;

- методи дослідження сімейного виховання;

- правові засади сімейного виховання;

- вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, їх урахування у сімейному вихованні;

- виховний потенціал сім'ї та його компоненти;

- методи виховання, традиції сімейного виховання у народній педагогіці;

- різні класифікації стилів батьківського виховання;

- батьківське ставлення до дитини: поняття, типи, вплив на розвиток дитини;

- типології батьків, взаємозв'язок стилю спілкування і виховних можливостей сім'ї;

- особливості сімейного спілкування, труднощі і помилки у сімейному вихованні;

- вимоги щодо підготовки дитини до закладу дошкільної освіти, до школи;

- організація педагогічної взаємодії школи, дошкільного закладу та сім'ї;

- сутність та зміст підвищення педагогічної культури сім'ї.

Вміти:

- аналізувати виконання сім'єю функції виховання;

- використовувати методи сімейного виховання;

- спілкуватися з позицій демократичного стилю;

- вміти розробляти план роботи соціального педагога з батьками щодо вирішення проблем сімейного виховання;

- використовувати методики розвитку дитини;

- допомогати батькам у підготовці дитини до дитячого садку, до навчання у школі;

- розробляти зміст та використовувати доцільні форми, методи та прийоми підвищення педагогічної культури молоді.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **компетентностей**:

- здатність до професійного самовдосконалення, оволодіння новими знаннями і методами професійної діяльності на основі самоосвіти та використання сучасних інформаційних технологій (ЗК 1);

- здатність комплексно використовувати знання в галузі теорії і практики соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності (ФК 1);

- здатність добирати доцільний діагностичний інструментарій для визначення проблем і потреб різних цільових груп, процесів (ФК 2);

- здатність до виконання різних функцій соціально-педагогічної діяльності (комунікативна, організаційна, прогностична, профілактична, охоронно-захисна, реабілітаційна, корекційна тощо) (ФК 3);

- здатність прогнозувати розвиток соціально-педагогічних явищ, передбачати результати соціально-педагогічного впливу (ФК 5);

- здатність залучати та доцільно використовувати ресурси у наданні соціально-педагогічної допомоги та підтримки сім'ям, дітям, молоді (ФК 6);

- здатність використовувати доцільні технології у професійній діяльності (ФК 9).

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1 ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІКИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЯК НАУКИ

Мета: ознайомитись із передумовами виникнення педагогіки сімейного виховання, поглядами на сімейне виховання видатних педагогів та психологів; визначити цілі, напрями, методи і засоби виховання дитини.

План:

1. Передумови виникнення педагогіки сімейного виховання.
2. Аналіз праць вітчизняних учених щодо сімейного виховання: П. Каптерев, П. Лесгафт, А. Макаренко, М. Стельмахович, К. Ушинський, В. Сухомлинський.
3. Розвиток ідей сімейного виховання у працях зарубіжних учених: Р. Кемпбел, Я. Корчак, Ж.-Ж. Руссо, Б.Спок, Ф. Дольто.
4. Методика сімейного виховання дитини С. Лупан.
5. Педагогіка надання можливостей відомих педагогів-новаторів Бориса та Людмили Нікітіних.

Ключові поняття: педагогіка, сімейне виховання, суспільне виховання, педагогіка сімейного виховання, принципи виховання, патріотичне виховання, інтернаціональне виховання, моральне виховання, статеве виховання, трудове виховання в сім'ї, естетичне виховання, фізичне виховання, метод виховання, традиції виховання, «Домострой», шлюб, виховання, кормільство, кумівство, методи сімейного виховання в народній педагогіці, сімейна педагогіка, теорія сімейного виховання.

Методичні рекомендації

Виникненню педагогіки сімейного виховання передувала сукупність певних історичних, соціокультурних, наукових, психолого-педагогічних передумов, великий інтерес учених, педагогів різних часів до питання виховання дитини у сім'ї.

У відповіді на перше питання студенти повинні назвати передумови виникнення педагогіки сімейного виховання як самостійної галузі знання, починаючи з початку розвитку первісного суспільства і переходу до моногамної сім'ї. Перші ідеї родинного виховання, уявлення про любов, батьків, дітей, предків склалися у народній педагогіці на основі багатовікового життєвого досвіду, тобто емпіричним шляхом. Вони передавалися із століття в століття, з сім'ї в сім'ю за допомогою традицій, національно-етнічної обрядовості, звичаїв, фольклору, витворів декоративно-прикладного мистецтва, що забезпечувало народів відтворення себе, своєї духовної культури, національного характеру, менталітету.

Студентам слід наголосити, що у родинній педагогіці кожного народу відбиваються його ідеали, уявлення про мету і засоби виховання, реалізація яких сприяє формуванню у дітей кращих рис національної вдачі, готує до самостійного гідного життя. Природно, що педагогіка сімейного виховання як галузь педагогічної науки, розробляючи теоретичні основи домашнього виховання, спирається на родинну народну культуру, у якій, як у фокусі, зібраний історичний досвід домашньо-родинного виховання.

Слід охарактеризувати педагогічну думку Древньої Русі, яка представлена у «Повчанні до дітей» князя Володимира Мономаха, на сторінках «Домострою» (XVI ст.). Спроби побудувати сімейну педагогіку як частину соціальної педагогіки робилися ще в XVI–XVIII ст. Слід визначити внесок світових класиків Ф. Рабле («Гаргантюа і Пантагрюель», 1535 р.), Ж.-Ж.Руссо («Еміль, або про виховання», 1762 р.), Й. Песталлоці («Лінгард і Гертруда», 1795 р.) та інших, менш відомих, але талановитих педагогів, лікарів, літераторів, книжки і оповідання яких містили багато спостережень і порад батькам. Студенти мають розкрити твори сімейної педагогіки, що стали відомими ще за радянських часів, такі, як «Книга для батьків» А. Макаренка (1937 р.) та «Батьківська педагогіка» О. Сухомлинського (1958 р.). Багато виховних аспектів, які слід висвітлити, відображені у «Народній педагогіці» М. Стельмаховича (1985 р.) та художній літературі (наприклад, у «Десятикласниках» О. Копиленка, «Бригантині» О. Гончара).

Розробка теорії сімейної педагогіки в 70-80-х роках була пов'язана в основному з проблемою «Школа та сім'я». Здебільшого теоретично обґрунтовувалися розділи педагогічної пропаганди серед батьків – ідейно-політичне виховання в сім'ї, патріотичне та інтернаціональне, моральне, статеве, трудове виховання в сім'ї, естетичне, фізичне виховання. Однак у теорії сімейної педагогіки, яка ґрунтується винятково на особистому прикладі батьків, на їхньому індивідуальному підході до своєї дитини, на взаємодії педагогів і батьків, саме ці методи майже не враховувалися. Це спричинило виникнення необхідності розробки та узагальнення змісту, форм та методів сімейного виховання дитини, а також підвищенні педагогічної культури батьків.

Розглядаючи друге питання, необхідно з'ясувати суть поняття «виховання дітей у сім'ї». Необхідно охарактеризувати погляди вчених на сімейне виховання за такими компонентами: цілі виховання; напрями виховання; методи і засоби виховання дитини; доцільність їхнього використання у сучасних умовах.

Студентам слід звернути увагу на те, у який історичний період діяв цей педагог, стисло охарактеризувати цей період, пояснити чим обумовлено саме такі погляди на виховання дитини у сім'ї.

Особливу увагу слід звернути на таке:

- як визначали поняття сімейне (родинне) виховання;
- з чого складався зміст виховання;
- яка роль відводилась постатям батька/матері, які їхні риси шанувалися;
- які засоби використовувались при вихованні дитини;

- роль традицій у сімейному вихованні;
- як вирішується питання навчання батьків виконанню батьківської ролі.
- вихованню якого типу (сімейному чи суспільному) віддавався пріоритет у ті часи.

Готуючись до відповіді на третє питання, студенти повинні враховувати часи, у які жили ці педагоги. Так, розглядаючи концепцію Ж.-Ж. Руссо, яку він виклав у творі «Еміль, або про виховання» (1762 р.), а його педагогічні погляди виражені через художні образи. Центральним пунктом концепції Ж.-Ж. Руссо виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Він вважав, що вільне виховання випливає з природного права кожної людини на свободу, воно прямує за природою, допомагає їй. Серед принципів виховання Ж.-Ж. Руссо виділив недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини, як маленької людини. Слід зазначити про внесок Руссо у педагогіку, що полягає у спробі виділити вікову періодизацію розвитку дитини і відповідні кожному періоду завдання, зміст та методи виховання та навчання. Він називає чотири вікові періоди: вік немовляти (0-2 роки), що охоплює період до оволодіння дитиною мови; дитинство або «сон розуму» (2-12 років), коли переважає чуттєве пізнання світу дитиною; отрочество (12-15 років) – період розумового розвитку та трудового виховання; юність (15-18 років) – період буревію та пристрастей, час морального, статевого виховання. З цього періоду починається найголовніше у вихованні – вчити любити людей.

Студентам потрібно розкрити ставлення Ж.-Ж. Руссо до системи суспільного виховання. Аналізуючи трактат «Еміль, або про виховання» слід вказати на недоліки або помилкові погляди Ж.-Ж. Руссо.

Аналіз наукових праць Р. Кемпбела, Я. Корчака, Б. Спока, студенти мають проводити за таким алгоритмом:

- історичний період, у який діяв цей педагог (стисло охарактеризувати його, пояснити, чим обумовлені саме такі погляди на виховання дитини у сім'ї);
- як визначали поняття сімейне (родинне) виховання;
- з чого складався зміст виховання;
- яка роль відводилась постатям батька/матері, які їхні риси шанувалися;
- які засоби використовувались при вихованні дитини;
- роль традицій у сімейному вихованні;
- як вирішується питання навчання батьків виконанню батьківської ролі.
- вихованню якого типу (сімейному чи суспільному) віддавався пріоритет у ті часи.

У відповіді на четверте питання студентам потрібно розкрити сутність та зміст методики сімейного виховання дитини за Сесіль Лупан. В основі цього методу знаходиться ідея, що ніхто, краще за батьків, не усвідомлює особливостей дитини, а значить, і не зможе вплинути на її розвиток ефективніше, ніж батько та мати. Потрібно розкрити основні принципи, зміст, форми та методи сімейного виховання дитини за цією методикою. Важливо розкрити переваги та недоліки цієї методики. Слід зазначити про особливості навчання читанню, рахуванню дітей раннього віку.

Розкриття п'ятого питання слід розпочати зі знайомства з біографією сім'ї Нікітіних, особливостей виховання ними власних дітей. Важливо визначити ідеї, що лежать в основі системи Нікітіних – це праця, природність, близькість до природі і творчість. Мета методики: не заважати розвитку дитини, не тиснути на дітей будь-якими власними задумами, а створювати умови для їхнього подальшого розвитку, орієнтуючись на самопочуття та бажання дітей. Головне завдання виховання за Нікітіними – це максимальний розвиток творчих здібностей підростаючої людини, її підготовка до життя. Студенти можуть охарактеризувати основні принципи методу Нікітіних: свобода творчості дітей в заняттях; легкий одяг і спортивна обстановка у будинку; батьківська небайдужість до того, що та як у малюків виходить, участь дорослих у дитячих іграх й у самому житті дітей.

Слід наголосити, що подружжя Нікітіних приділяли увагу не тільки інтелектуальному, а й фізичному розвитку дітей, що відображено у пропагуванні легкого одягу, необтяженості надкалорійною їжею, використанні спортивних знарядь, загартовуванні.

Важливо розкрити особливості методики Нікітіних: багатofункціональність ігор і безмежний простір для творчості; кожна гра – це набір завдань, які дитина вирішує за допомогою кубиків, цеглинок, квадратів, деталей конструктора-механіка; декілька рівнів складності: від доступних 2-3-річній дитині до непосильних для дорослої людини.

Для практичного значення студенти мають охарактеризувати кілька прикладів найбільш популярних інтелектуальних ігор: рамки і вкладиші; складання візерунку; складання квадрату; дроби; унікуб. У висновку слід зазначити про переваги та недоліки використання методу Нікітіних.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні передумови виникнення педагогіки сімейного виховання.
2. У чому полягає внесок Ж.-Ж. Руссо у розвиток педагогіки сімейного виховання?
3. Назвіть відомих педагогів минулого, які займалися проблемою сімейного виховання. Розкрийте їхні основні ідеї.
4. Вирішенням яких питань займається сучасна педагогіка сімейного виховання?
5. Визначте роль батьківського авторитету у творах А. Макаренка. Які види авторитету батьків він виділяє?
6. Які національні цінності сімейного виховання?
7. У чому полягає внесок Б. Спока у розвиток виховних можливостей батьків?
8. У чому полягає основний зміст «Домострою»?
9. Охарактеризуйте досвід родинного виховання Бориса та Людмили Нікітіних: визначте основні напрями, методи і засоби виховання дитини, їхню ефективність.

10. Які засади сімейного виховання, що розкриваються у працях відомих педагогів 18-20 століть, є актуальними і сьогодні?

11. Як змінювались виховні можливості сім'ї, починаючи з первісного суспільства і до сьогодні?

Завдання: підготувати конспект на тему «Аналіз сімейного виховання на сторінках вітчизняних періодичних видань ХХІ ст.». Проаналізувати такі питання: які проблеми сучасного сімейного виховання стали актуальними у ХХІ ст., передумови виникнення цих проблем, традиційні та нові шляхи їхнього вирішення

Література

1. История социальной педагогики : Хрестоматия-учеб. : Учеб. пособие под ред. М. Галагузовой. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 544 с.
2. Каптерев П. Ф. О Семейном воспитании : учеб.пособие / сост. и авт. коммент. И. Н. Андреева. Москва : Академія, 2000. 168 с.
3. Корчак Я. Как любить ребенка. Москва : Книга, 1980. 63 с.
4. Кэмпбелл Р. Лицом к лицу с ребенком. Москва : Книга, 1999. 368 с.
5. Кемпбелл Р. Як по-справжньому любити свою дитину; пер. з англ. Я. Бодак. Черкаси : Смірна, 2005. 150 с.
6. Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. Москва : Педагогика, 1988. 400 с.
7. Лупан С. Поверь в свое дитя. Москва : Эллис Лак, 2001. 256 с.
8. Макаренко А. С. Книга для батьків. Київ : Рад. шк., 1972. 260 с.
9. Макаренко А. С. Лекції про виховання дітей. Київ : Радянська школа, 1948. 91 с.
10. Никитин Б. П., Никитина Л. А. Мы и наши дети. Москва : Молодая гвардия, 1989. 206 с.
11. Никитин Б. П. Ступеньки творчества, или Развивающие игры. М.: Просвещение, 1991. 156с.
12. Руссо Ж. Ж. Педагогические сочинения : В 2-х т. / под ред. Г. И. Джимбладзе. Москва : Педагогика, 1981. Т. 1. 660 с.
13. Спок Б. Ребенок и уход за ним : вступ. ст. Ю. Азарова. Москва : Попурри, 2009. 736 с.
14. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
15. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 263 с.
16. Ушинский К. Д. Про сімейне виховання. Київ : Рад. школа, 1974. 150 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ЯК СИСТЕМИ

Мета: розкрити особливості функціонування сучасної сім'ї, виконання нею виховної функції, визначити сутність та зміст сімейного виховання дитини.

План:

1. Сутність та зміст поняття «сім'я». Основні ознаки сім'ї. Характеристики сім'ї: її функції; структура; динаміка сім'ї.
2. Сімейне виховання: сутність та зміст.
3. Типи сімейного виховання. Принципи, механізми, правила та умови виховання дитини в сім'ї.
4. Соціально-психологічний портрет сучасної сім'ї. Реалізація виховної функції сім'єю на сучасному етапі розвитку суспільства: проблеми та шляхи їхнього вирішення.

Ключові поняття: сім'я, функції сім'ї, виховання в сім'ї, сімейне виховання, виховний потенціал сім'ї, підкріплення, ідентифікація, розуміння, сиблінги, чинники сімейного виховання, батьківське ставлення, батьківська установка, безроздільна увага до дитини, гіперопіка, гіпоопіка, депривація, прийняття дитини, емоційне відторгнення, сімейне благополуччя.

Методичні рекомендації

Сім'я – найбільша загальнолюдська цінність. Життя в сім'ї характеризується різносторонніми стосунками, і кожен етап в її розвитку пов'язаний з виконанням ряду функцій.

Розглядаючи перше питання, в першу чергу, необхідно з'ясувати суть поняття «сім'я» та охарактеризувати її основні функції. Студентам потрібно дати визначення поняття «сім'я» з точки зору різних наук (філософії, педагогіки, соціології, психології, права) і представити погляди відомих вчених щодо визначення поняття сім'ї. Важливо охарактеризувати ознаки сім'ї, її типи та особливості функціонування у сучасних умовах. У рамках питання необхідно розкрити основні функції сім'ї: репродуктивну, господарчо-побутову, рекреативну, економічну, виховну, психотерапевтичну, комунікативну. Більш детально слід зупинитися на виконанні виховної функції, на проблемах що виникають при її реалізації сім'єю. Важливо також розкрити три аспекти виховної функції сім'ї (за І. Гребінниковим): 1. Виховання дитини, формування її особистості, розвиток здібностей. 2. Систематичний виховний вплив сімейного колективу на кожного члена протягом усього його життя. 3. Постійний вплив дітей на батьків (інших членів сім'ї), що спонукає їх до самовиховання. Студентам слід пояснити, що недостатнє виконання хоча б однієї функції призводить до дезадаптації сім'ї, погіршення самопочуття всіх її членів, руйнування сімейної системи.

У першому питанні окрім функцій слід розкрити й інші характеристики сім'ї: структуру та динаміку сім'ї. Структура сім'ї визначається числом її членів, своїм складом, а також системою сімейних взаємин. Порушення

структури сім'ї ускладнює або перешкоджає виконанню її функцій, що також призводить до появи різних розладів і ускладнень. Сім'ї бувають: повні (обоє батьків) і неповні; рідні та прийомні; за наявністю дітей – бездітні, з однією дитиною, багатодітні (три і більше). Існують різні класифікації структури сім'ї: «нуклеарна сім'я»; «поповнена сім'я»; «змішана сім'я»; «сім'я материнська або батьківська» (батька-одинака, матері-одиначки); «розширена сім'я».

Динаміка сім'ї характеризується змінами її структури і функцій залежно від етапів життєдіяльності. Вона відображається у фазах її життєвого циклу. Вчені Е. Дюраль та Ю. Хмяляйнен виділили 8 стадій життєвого циклу сім'ї: нульова стадія – втягнення у стосунки; I стадія – подружні пари без дітей; II стадія – поява дітей; III – сім'я з дітьми-дошкільнятами; IV – сім'я з дітьми-молодшими школярами; V – сім'ї з підлітками; VI стадія – вихід молоді з сім'ї; VII – середній вік батьків; VIII – старіння членів сім'ї. При проходженні стадій сім'я переживає так звані нормативні стреси, обумовлені кризами розвитку в перехідні періоди. Дослідження життєвих циклів сім'ї вказують, що пристосування до перехідних періодів розвитку нерідко переноситься болісно, дестабілізує життя сім'ї у трьох поколіннях і виступає як причина її дисфункції.

У процесі власної життєдіяльності сім'я прагне до сімейного благополуччя – це такий стан сім'ї (економічний, психологічний, моральний), який найбільшою мірою відповідає вимогам нормальної життєдіяльності членів сім'ї та виховання дітей.

У другому питанні студентам необхідно розглянути сутність та зміст понять «виховання», «сімейне виховання», «соціальне виховання», їхню мету. Так, виховання розуміють як: передавання соціального досвіду та світової культури; виховний вплив на людину (прямий і непрямий, опосередкований); виховну взаємодію вихователя й вихованця; створення умов для розвитку особистості вихованця, тобто надання йому допомоги та підтримки у вирішенні сімейних проблем, труднощів у навчанні, спілкуванні або професійній діяльності. Головною метою виховання є формування всебічно й гармонійно розвиненої людини, підготовленої до самостійного життя та діяльності в сучасному суспільстві, здатної розділяти й примножувати цінності останнього в майбутньому.

Сімейне (або родинне) виховання – це уся сукупність цілеспрямованих виховних та некерованих соціалізуючих впливів на дитину, які здійснюються в умовах сім'ї; цілеспрямована взаємодія старших членів сім'ї з молодшими, заснована на любові й пошані особистої гідності дитини, що передбачає психолого-педагогічну підтримку, захист та формування особистості з урахуванням можливостей і відповідно до цінностей сім'ї та суспільства.

Слід також розкрити завдання сімейного виховання, наприклад за Л. Столяренко, С. Самігіним, до яких належать: 1) розвиток інтелекту та творчих здібностей; 2) розвиток первинного досвіду трудової діяльності; 3) етичне й естетичне формування; 4) емоційна культура; 5) фізичне здоров'я дітей; 6) щастя дітей.

Слід охарактеризувати особливості родинного виховання (за Г. Селевко, А. Селевко): 1. Наявність природжених, генетичних механізмів батьківської

(виховної) поведінки. 2. Стихійний, спонтанний характер родинних виховних дій, які проявляються в обставинах та ситуаціях, що випадково склалися. 3. Латентний характер виховних цілей (не завжди усвідомлюються суб'єктами процесу родинного виховання). 4. Натуралізм педагогічних засобів (натуральний світ речей та предметів, природне побутове спілкування, реальна трудова діяльність). 5. Автоматизм функціонування родинної педагогіки, постійна включеність дитини у всі характерні типи взаємин у сім'ї. 6. Адаптивність до будь-яких результатів виховання. Сім'я сприймає будь-які особливості, будь-які результати розвитку і соціалізації дитини, як щось природне. Вона не стільки добивається результатів, скільки терпляче очікує на них, тривалий час продовжуючи свої зусилля. 7. Спрямованість на поведінкові орієнтири, тобто родинне виховання спрямоване не стільки на формування етичних істин, скільки на включення дитини у поведінкові ситуації. 8. Статеворольовий диморфізм (відмінності): з моменту народження починається диференціація спілкування оточуючих з дитиною в залежності від її статі, що призводить до відтворення існуючої багато поколінь картини міжстатевих взаємин. 9. Багатоплановість (комплексність) виховних впливів: носіями педагогічних функцій в тій чи іншій мірі є всі члени сім'ї, усі види життєдіяльності дитини мають виховні функції.

Розкриття третього питання слід розпочати із визначення поняття «сім'я». У цьому питанні студенти мають охарактеризувати класифікації сімей різних вчених: за А. Лічко, Д. Леві та ін.

Студентам необхідно охарактеризувати загальні принципи сімейного виховання: гуманність та милосердя до дитини; залучення дітей до життєдіяльності сім'ї як її рівноправних учасників; відвертість та довірливість стосунків з дітьми; оптимістичність взаємовідносин у сім'ї; послідовність у своїх вимогах (не вимагати неможливого); надання посильної допомоги своїй дитині, готовність відповідати на будь-які питання. Можна розглянути й інші принципи сімейного виховання, наприклад, за І. Підласим, М. Стельмаховичем тощо.

Також важливо охарактеризувати основні принципи сучасного сімейного виховання (за Т. Куліковою): цілеспрямованості; науковості; гуманізму, поваги до особистості; плановірності, послідовності, безперервності; комплексності та систематичності; узгодженості у вихованні.

Розкриваючи це питання, студентам слід охарактеризувати основні механізми виховання дитини у сім'ї: підкріплення, ідентифікація, розуміння.

Зміст сімейного виховання слід розкрити через типи сімейного виховання: громадянське, елітарне, національне, інтегральне, авторитарне, фізичне, розумове, естетичне, духовне, моральне тощо.

Студенти мають проаналізувати найважливіші умови сімейного виховання: 1. Повноцінність фізичного, соціального та психічного здоров'я дитини на всіх вікових періодах її розвитку. 2. Дотримання родинно-національних традицій, що забезпечують зв'язок поколінь, збереження культурних скарбів рідного народу. 3. Особливе значення для виховання та розвитку дитини, її соціальної спрямованості, адаптації в соціальному середовищі

мають соціально-побутові умови. 4. Педагогічні умови визначають сукупний рівень знань, форм та методів виховання батьками дітей, а також конкретний ступінь вихованості дітей.

Розкриття загальних умов щодо вибору та застосування методів сімейного виховання: знання батьками своїх дітей; особистий досвід батьків; спільна діяльність; педагогічна культура батьків; вміння спілкуватися: частота, обсяг, мова, тема спілкування, інтереси.

Студенти мають розкрити поняття «методи сімейного виховання» (це способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей членами сім'ї: батьки, прабатьки, брати та сестри, інші родичі); описати методи сімейного виховання: педагогічні методи (методи формування свідомості, методи організації діяльності, методи стимулювання діяльності), психологічні методи та ін.; засоби вирішення виховних завдань в сім'ї: слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний та моральний клімат сім'ї, символи, атрибути, реліквії, традиції (родинні, народні, релігійні, державні) тощо.

При відповіді на четверте питання студентам слід надати статистику сімей в Україні, що перебувають у складних життєвих обставинах. Важливо зробити аналіз сучасного становища сімей, їхньої структури, функцій, особливостей реалізації материнства та батьківства, гендерних проявів батьківства – все це має створити уявлення про соціально-психологічний портрет сучасної сім'ї.

Слід проаналізувати негативні чинники сімейного виховання дитини, що впливають на його якість: перевага матеріальних цінностей; бездуховність батьків; авторитаризм або безмежний лібералізм; аморальність, аморальний стиль і тон стосунків; нерозвиненість батьківських почуттів; фанатизм у будь-яких його проявах; протиправна (кримінальна) поведінка дорослих; відсутність психолого-педагогічних знань у дорослих членів сім'ї.

I. Підласий виділив недоліки у сімейному вихованні: невисокий економічний рівень більшості сімей; низька культура суспільного життя, подвійна мораль; перевантаженість жінки в сім'ї та на роботі; високий відсоток розлучень; загострення конфліктів між поколіннями; збільшення розриву між сім'єю і школою. Слід узагальнити наскільки ці недоліки у вихованні дитини у сім'ї є актуальними у сучасних умовах. У цьому питанні студентам потрібно визначити ефективні шляхи вирішення проблем сімейного виховання.

Питання для самоконтролю

1. Що таке сім'я? Наведіть декілька визначень та порівняйте їх.
2. Які основні функції сім'ї? Дайте характеристику кожної функції, наведіть приклади.
3. Доведіть, що функції сім'ї взаємозв'язані, взаємодоповнюють одна одну.
4. Розкрийте такі характеристики сім'ї як її структура та динаміка.
5. У суспільстві поширено думку, що сьогодні виховна функція сім'ї стала слабшати. Наведіть аргументи та факти з цього приводу.

6. Дайте визначення поняття «сімейне виховання». Порівняйте поняття «виховання», «соціальне виховання» та «сімейне виховання».
7. Яка мета родинного виховання?
8. Назвіть основні завдання родинного виховання.
9. Розкрийте зміст існуючих типологій сімей.
10. Охарактеризуйте основні методи та засоби сімейного виховання. Наведіть приклади.
11. Назвіть основні принципи та умови ефективного виховання дитини у сім'ї. Які механізми виховання дитини у сім'ї?
12. Проаналізуйте вплив гендерних особливостей на виконання материнської та батьківської ролей.
13. Окресліть основні шляхи відновлення виховної функції сім'ї.

Завдання: виходячи із сімейних функцій визначте потреби дітей та дорослих, що задовольняються в сім'ї. Наведіть 5-7 прикладів, коли ви здійснювали позитивний вплив на взаємини в сім'ї, виступаючи у ролі вихователя для своїх близьких (батьків, прабатьків, брата, сестри). Кого з членів сім'ї ви вважаєте своїм головним вихователем та чому?

Література

1. Азаров Ю. П. Семейная педагогика. Москва : Политиздат, 1985. 238 с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 244 с.
3. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
4. Дружинин В. Н. Психология семьи : 3-е изд., испр. и доп. Екатеринбург : Деловая кн., 2000. 208 с.
5. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 232 с.
6. Куровская С. Н. Педагогика семьи : учеб.-метод. пособие. Гродно : ГрГУ, 2006. 164 с.
7. Родители и дети : Хрестоматия : учебное пособие по педагогике для факультетов психологии, педагогики и социальной работы / сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Издательский Дом БАХРА-М, 2003. 784 с.
8. Чечет В. В. Педагогика семейного воспитания : учебно-методическое пособие. Минск, 1998. 256 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3 РОЛЬ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Мета: визначити сутність та зміст виховного потенціалу сім'ї.

План:

1. Поняття про виховний потенціал сім'ї. Компоненти виховного потенціалу сім'ї.
2. Моделі сімейного виховання: психоаналітична модель, біхевіористична модель, гуманістична модель, народно-традиційна модель.
3. Вплив матері на розвиток особистості дитини. Вплив батька на дитину, проблеми дітей, що виховуються без батька. Типології батьків та наслідки для розвитку дитини.
4. Вплив сиблінгів на сімейну соціалізацію дитини. Вплив прабатьків на розвиток дітей у сім'ї.

Ключові поняття: сім'я, функції сім'ї, виховання в сім'ї, сімейне виховання, виховний потенціал сім'ї, сиблінги, чинники сімейного виховання, психоаналітична модель сімейного виховання, біхевіористична модель сімейного виховання, гуманістична модель сімейного виховання, народно-традиційна модель сімейного виховання, батьківське ставлення, батьківська установка, безроздільна увага до дитини, гіперопіка, гіпоопіка, депривація, прийняття дитини, сиблінги, емоційне відторгнення, сімейне благополуччя.

Методичні рекомендації

У першому питанні студентам необхідно розглянути поняття виховного потенціалу сім'ї або виховних можливостей, від чого залежать результати сімейного виховання. Важливо розкрити основні компоненти виховного потенціалу сім'ї (за А. Мудріком): соціально-культурний, соціально-економічний, техніко-гігієнічний і демографічний.

Соціально-культурний чинник визначається тим, як відносяться батьки до професійної діяльності: байдуже, відповідально, легковажно. Найбільш сприятливі умови виховання пов'язані з громадянською позицією батьків: наскільки вони усвідомлюють відповідальність за виховання дітей як найважливішого соціального обов'язку члена суспільства. Освіта впливає на формування ціннісних орієнтації батьків: чим вище освіта, тим важливіше для батьків професійна діяльність, її творчий характер, тим вище оцінюється ними професія, що вимагає вживання всіх знань, умінь, навиків, ініціативи, самостійності. У той же час, підвищення освіти та професійної активності батьків супроводжується прагненням до більш насиченого проведення дозвілля, збагачення і розвитку свого духовного світу, творчої діяльності, що, у свою чергу, сприяє об'єднанню сім'ї, створює можливості для залучення дітей до культури. Отже, активність і успішність в одній сфері діяльності (освітній, професійній) позитивно позначаються на інших (виховній) і сприяють підвищенню педагогічної культури батьків.

Соціально-економічний чинник визначається майновими характеристиками сім'ї та зайнятістю батьків на роботі. Складні економічні умови, що склалися в нашій країні останніми роками, знов підтвердили високі адаптивні здібності жінок, завдяки чому вони швидше перенавчаються, легше, ніж чоловіки, погоджуються, ставши безробітними, на малокваліфіковану

роботу. Робота поза домом, міняючи статус жінки в сім'ї, неоднозначно позначається на вихованні дітей. З одного боку, скорочується час спілкування з дітьми, але з іншого боку, міняється якість цього спілкування. Працююча мама розповідає про свою роботу, обов'язки, колектив та ін., що викликає у дітей інтерес, підвищує її авторитет в їхніх очах. Навіть діти дошкільного віку з гордістю говорять про те, що мама працює (неважливо ким). При дефіциті домашнього часу матір більше вимог пред'являє до самостійності дітей, заохочує їх ініціативу, залучає до допомоги по прибиранню квартири, при приготуванні їжі, дає їм постійні доручення, позитивне значення чого безперечно. Але є зворотня сторона виробничої діяльності матері, що негативно позначається на вихованні дітей. Знижується контроль за поведінкою дитини – на неї залишається менше часу та сил. У дітей часто формуються специфічні, дещо спотворені уявлення про соціальні ролі чоловіка та жінки: дівчатка захоплюються хлоп'ячими іграми, чоловічими видами спорту, проявляють владність, прагнення зробити кар'єру тощо. У результаті такої «емансипації» відбувається зростання правопорушень, хуліганства і навіть бандитизму серед дівчаток.

Технико-гігієнічний чинник означає, що виховний потенціал сім'ї залежить від місця та умов проживання, обладнання житла, особливостей способу життя сім'ї. Студентам слід охарактеризувати виховні можливості сільських та міських сімей, переваги та недоліки для дитини з кожного типу сім'ї.

Демографічний чинник показує, що структура і склад сім'ї (повна, неповна, материнська, складна, проста, одnodітна, багатодітна тощо) визначають особливості виховання дітей. Студентам слід проаналізувати, у якій сім'ї умови для виховання дитини є найсприятливішими (у повній або неповній сім'ї, багатодітній або одnodітній) та навести приклади.

У другому питанні слід розкрити декілька теоретичних моделей сімейного виховання та розуміння ролі та змісту дитячо-батьківських стосунків, сформульованих прихильниками різних психологічних течій: 1. Психоаналітична модель (Е. Еріксон). 2. Біхевіористична модель (Б. Скіннер). 3. Гуманістична модель (А. Адлер, К. Роджерс). 4. Народно-традиційна модель.

Відповідь на третє питання передбачає визначення впливу матері на дитину ще до її народження, ставлення до своєї вагітності. Важливо розкрити вплив материнської любові, емоційної прив'язаності на розвиток дитини, а також зазначити риси, які повинні бути притаманні матері. Відповідаючи на це питання, слід розкрити і роль батька у вихованні дитини: охарактеризувати батьківський вплив на формування соціального інтересу дитини, статеворольової ідентифікації. Важливо розкрити особливості любові батька до дитини; також окреслити проблеми дітей, що виховуються без батька.

Вивчаючи типології батьків, студентам слід охарактеризувати типи матері та батька з різними стилями поведінки. А. Варга виділяє чотири типи мам: тривожна мати; тужлива мати; впевнена, владна мати; врівноважена мати. Типологію сучасних татусів наводить А. Баркан: «тато-мама»; «мама-тато»; «Карабас-Барабас»; «Міцний горішок»; «Коник-стрибунець»; «Добрий

молодець»; «Ні риба, ні м'ясо». Слід зробити висновок про те, як впливають кожний з типів батьків на розвиток дитини, а також який з типів є найбільш ефективним у вихованні дитини.

У відповіді на четверте питання потрібно спочатку охарактеризувати положення єдиної дитини у сім'ї, її якості та характеристики, що формуються за таких умов; негативні сторони виховання єдиної дитини. Далі слід зазначити про роль сиблінгів при вихованні дитини (за теорією А. Адлера), й визначити проблеми, що виникають при народженні молодших братів, сестер. У цьому питанні студенти повинні охарактеризувати вплив прабатьків на розвиток дітей у сім'ї. Велика значущість бабусь і дідусів розкривається через їхні функції у сім'ї (за Л. Панковою): 1) психотерапевтична (емоційна) підтримка матері під час вагітності; 2) допомога порадою у разі конфліктів у сім'ї; 3) ігри з онуками; 4) регуляція стосунків між онуками (підтримка первістка при народженні другої дитини); 5) підготовка до школи онука; 6) допомога школяру тощо.

Студенти мають звернути увагу на чотири важливі ролі бабусь та дідусів у житті сім'ї (за В. Бенгстоном): 1. Присутність. 2. Родинна національна гвардія – бути поряд з онуками у критичній ситуації. Їх роль виходить за рамки простої присутності, і вони переходять до активної турботи про онуків. 3. Арбітри – обговорення і погодження родинних цінностей, підтримка непорушності сім'ї та збереження зв'язку між поколіннями у сім'ї. 4. Збереження родинної історії – бабусі й дідусі здатні створювати відчуття спадкоємності та єдності сім'ї, передаючи онукам родинну спадщину і традиції.

Студенти мають навести та розкрити типологію бабусь за різними авторами. А. Співаковська наводить приклади двох типів бабусь: 1) «бабуся-жертва»; 2) «бабуся-суперниця». Типи бабусь за П. Робертсоном такі: 1) гармонійні; 2) далекі; 3) символічні; 4) індивідуальні. Класифікація прабатьків за критерієм виконання ними внутрішньосімейної ролі (за О. Красновою): 1) формальні; 2) сурогатні батьки; 3) джерело родинної мудрості. 4) витівники; 5) відчужені. О. Красновою було виділено три основні типи бабусь: 1) «формальна», або «звичайна»; 2) «активна», або «захоплена»; 3) «далека», або «відчужена», «символічна». Після наведення типологій студенту слід відповісти на питання: чому роль дідусів та бабусь у вихованні дітей не завжди позитивна; а також які труднощі виникають у сім'ї, що пов'язані з впливом на дітей прабатьків.

Питання до самоконтролю

1. Що, на вашу думку, означає вираз «Щастя сім'ї у твоїх руках»? Як ви його розумієте? Чи згодні з ним? Що означає «створити» щастя сім'ї? На прикладі сімей ваших друзів, знайомих, близьких підтвердіть або спростуйте цей вираз.

2. Наведіть приклади, коли ви здійснювали позитивний вплив на взаємовідносини в сім'ї, виступаючи як вихователь своїх близьких (батьків,

бабусі, дідуся, брата, сестри). Кого з членів сім'ї ви вважаєте своїм головним вихователем? Чому?

3. Які ваші інтереси, захоплення, здібності допоможуть зробити дозвілля у вашій сім'ї змістовним, цінним в педагогічному плані?

4. Назвіть особливості виховання дітей в сім'ях різного типу.

5. Чи завжди цілі і зміст процесу родинного виховання усвідомлюються його суб'єктами?

6. У яких обставинах і ситуаціях відбуваються родинні виховні дії, що мають стихійний, спонтанний характер?

7. Охарактеризуйте типи матері і батька з різними стилями поведінки. Визначте їхній вплив на розвиток дитини.

8. У чому суть багатоплановості (комплексності) виховних впливів у сім'ї?

9. На початку ХХ ст. у колі психологів та педагогів були популярними слова американського психолога С. Холла про те, що бути єдиною дитиною – це вже мати хворобу в собі. Як ви їх розумієте? Висловіть свою згоду або, навпаки, незгоду з цими словами, спираючись на відомий вам досвід виховання єдиних дітей в сім'ях родичів, знайомих, друзів, а можливо, і власній.

10. Уявіть ситуацію: у групу дошкільної установи або у шкільний клас поступили брати-близнюки. Педагог (учитель) із цього приводу висловлює таку думку: «Двоє близнюків – це все одно, що мати в групі (класі) на одну дитину менше». Зробіть висновок про те, які уявлення педагога про розвиток близнюків. Сформулюйте свої рекомендації про виховання близнюків у групі дитячого садку (шкільному класі).

11. Які соціальні очікування щодо ролі бабусі/дідуся у сім'ї, суспільстві?

Завдання: підготувати анотацію щодо ідей вільного виховання за твором Жан-Жака Руссо «Еміль, або про виховання» (зазначити зміст, форми та методи виховання, його принципи; які ідеї актуальні сьогодні, чому?).

Література

1. Азаров Ю. П. Семейная педагогика. Москва : Политиздат, 1985. 238 с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 244 с.
3. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
4. Дружинин В. Н. Психология семьи : 3-е изд., испр. и доп. Екатеринбург : Деловая кн., 2000. 208 с.
5. Законодавство України про сім'ю : офіційні тексти із змін. станом на 15 лют. 2002р. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Київ : «Юрінком Інтер», 2002. № 3. 384 с.
6. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 232 с.
7. Куровская С. Н. Педагогика семьи : учеб.-метод. пособие. Гродно : ГрГУ, 2006. 164 с.

8. Родители и дети : Хрестоматия : учебное пособие по педагогике для факультетов психологии, педагогики и социальной работы / сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Издательский Дом БАХРА-М, 2003. 784 с.

9. Чечет В. В. Педагогика семейного воспитания : учебно-методическое пособие. Минск, 1998. 256 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4. СІМ'Я У СИСТЕМІ ВИХОВНИХ ІНСТИТУТІВ

Мета: визначити особливості взаємодії сім'ї з соціальними інститутами щодо виховання дитини; ознайомитись із основними вимогами щодо підготовки дитини до закладу дошкільної освіти, школи.

План

1. Аналіз спільних та відмінних ознак суспільного та сімейного виховання.
2. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу. Психолого-педагогічні основи взаємодії батьків та педагогів.
3. Підготовка дитини до закладу дошкільної освіти.
4. Підготовка дитини до школи.

Ключові поняття: сім'я, суспільне (соціальне) виховання, сімейне виховання, взаємодія освітньо-виховного закладу і сім'ї, «відкритість дитячого садка всередину», «відкритість дитячого садка назовні», готовність дитини до школи, особистісна готовність дитини до школи, інтелектуальна готовність дитини до школи, соціально-психологічна готовність дитини до школи, фізична готовність дитини до школи, емоційно-вольова готовність дитини до школи, мовленнєва готовність дитини до школи.

Методичні рекомендації

У першому питанні студентам необхідно дати визначення понять «сім'я», «сімейне виховання», «суспільне виховання». Для детального розгляду пропонується розкрити та порівняти їх за такими показниками: мета, зміст, засоби виховання, система взаємин вихователя і вихованця.

Студентам у другому питанні пропонується визначити особливості взаємодії сім'ї та дошкільного закладу. У основі нової філософії цієї взаємодії є ідея про те, що за виховання дітей несуть відповідальність батьки, а всі інші соціальні інститути покликані допомогти, підтримати, направити, доповнити їх виховну діяльність. Важливо зазначити про визнання пріоритету сімейного виховання, що накладає свій відбиток на налагодження нових ліній взаємин сім'ї та дошкільного закладу, що розкривають у поняттях «співпраця» і «взаємодія». Потрібно пояснити сутність цих понять. Співпраця – це спілкування «на рівних», де нікому не належить привілей вказувати, контролювати, оцінювати. Взаємодія – це спосіб організації спільної діяльності,

яка здійснюється на підставі соціальної перцепції і за допомогою спілкування. Студентам слід звернути увагу на головний момент в контексті «сім'я – дошкільна установа», що передбачає особистісну взаємодію педагога і батьків з приводу труднощів та радощів, успіхів та невдач, сумнівів та роздумів у процесі виховання конкретної дитини у конкретній сім'ї.

Важливо розкрити поняття та охарактеризувати «відкритість дитячого садка всередину» й «відкритість дитячого садка назовні». Особливу увагу слід приділити психолого-педагогічним основам взаємодії батьків та педагогів: позитивні способи взаємодії педагога з батьками, рефлексивна діяльність батьків, ефективні способи спілкування з батьками (прийоми ефективного слухання, «Я-повідомлення»), типові труднощі педагога у спілкуванні з батьками. Також студенти повинні проаналізувати особливості взаємодії педагога з різними типами сімей: неповні, багатодітні, прийомні, також сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Студенти мають наголосити, що важливою умовою ефективної роботи соціального педагога, вихователя, класного керівника виступає єдність школи та сім'ї, якої досягають за умови, що школа постійно працює над підвищенням рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків, їх педагогічної культури. Зміст роботи соціального педагога, вчителя з батьками учнів має розроблятися з урахуванням їхніх прав та обов'язків, визначених Законом України «Про загальну середню освіту» (слід їх охарактеризувати). Потрібно розкрити зміст роботи школи з батьками, що розкривається через такі напрями: підвищення психолого-педагогічних знань батьків (лекції, семінари, індивідуальні консультації, практикуми); залучення батьків у навчально-виховний процес (батьківські збори, спільні творчі справи, допомога у зміцненні матеріально-технічної бази); участь батьків в управлінні школою (рада школи, батьківські комітети). Важливо охарактеризувати форми і методи взаємодії з батьками, спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків, на зміцнення взаємодії школи та родини, на посилення їхнього виховного потенціалу: методи роботи (спостереження, бесіда, тестування, анкетування та ін.); форми психолого-педагогічної освіти (університет педагогічних знань, лекція, батьківська конференція, батьківські збори, батьківські читання, батьківські вечори, батьківський тренінг, батьківські ринги тощо).

Відповідь на третє питання вимагає від студентів охарактеризувати сутність підготовки дитини до закладу дошкільної освіти. Слід розкрити зміст адаптаційного періоду, що спричиняє сильні переживання дитини, пов'язані із відвідуванням дитячого садку. Також важливо охарактеризувати роль батьків та педагогів у допомозі дитині в адаптації до дитячого садка. Слід визначити правила для батьків щодо ефективною адаптації дитини до дитячого садка.

Відповідаючи на четверте питання студенти мають розкрити поняття «готовність до школи», виділити її структурні компоненти та охарактеризувати їх. 1. Особистісна готовність передбачає готовність до прийняття нової соціальної позиції – положення школяра, що має коло прав і обов'язків щодо школи, учбової діяльності, вчителів, самого себе. Мотиваційний компонент у структурі особистісної готовності передбачає сформованість мотивів навчання:

важливість уявлення про себе як про майбутнього школяра, прийняття нового соціального статусу та обов'язків, що пов'язані із цим).

2. Інтелектуальна готовність (достатній рівень сформованості пізнавальних процесів: сформованість наочно-образного та логічного мислення; рівня розвитку уяви, довільної уваги, образної та смислової пам'яті, інтерес до знань, процесу їх здобуття, оволодіння на слух розмовною мовою, розвиток тонких рухів руки і зорово-рухових координацій).

3. Соціально-психологічна готовність включає формування у дітей якостей, завдяки яким вони могли б спілкуватися з іншими дітьми, вчителями. Дитя приходить в школу, клас, де діти зайняті загальною справою, і йому необхідно володіти способами встановлення взаємин з іншими людьми, необхідні уміння увійти до дитячого суспільства, діяти спільно з іншими, уміння поступатися і захищатися. Цей вид готовності передбачає розвиток у дітей потреби у спілкуванні з іншими, уміння підкорюватися інтересам і звичаям дитячої групи, здібності справлятися з роллю школяра в ситуації шкільного навчання.

4. Фізична готовність передбачає загальний фізичний розвиток: нормальне зростання, вага, об'єм грудей, м'язовий тонус, пропорції тіла, шкірний покрив і показники, відповідні нормам фізичного розвитку хлопчиків і дівчаток 6-річного віку. Стан зору, слуху, моторики (особливо дрібних рухів рук і пальців). Стан нервової системи дитини: міра її збудливості і врівноваженості, сили і рухливості. Загальний стан здоров'я.

5. Емоційно-вольова готовність означає досить розвинений рівень регуляції поведінки, уміння долати «безпосередні імпульси», контролювати свої дії.

6. Мовленнєва готовність передбачає сформованість звукової сторони мови, словарного запасу, монологічного мовлення та його граматичної правильності.

У цьому ж питанні важливо зазначити методики визначення рівня готовності до школи: Філіппінський тест, тест Керна-Йірасика, опитувальник орієнтовного тесту шкільної зрілості Керна-Йірасика, «Будиночок» Н. Гуткіної, діагностика мотиваційної готовності до школи (за Т. Марцинковською), методика «Бесіда про школу» (Т. Нежнова), тест короткочасної пам'яті та умовиводів.

Також слід навести рекомендації батькам щодо підготовки дитини до школи: урахування індивідуально-типологічних особливостей дитини (характеру, темпераменту, здібностей), заохочення та підтримка успіхів дитини, порівняння дитини тільки з нею самою, а не з іншими дітьми тощо.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте причини, що перешкоджають гармонізації взаємин між педагогами та батьками у закладі дошкільної освіти. Вивчіть форми роботи з батьками та сформулюйте типові труднощі педагога при спілкуванні з батьками.

2. Уявіть собі, що ви – завідувач(ка) дитячим садком. Йде комплектування молодшої групи. Складіть лист-пам'ятку для батьків дітей, що вперше поступають «Спільними зусиллями полегшимо адаптацію малюка».

3. Чому в діалозі педагогів та батьків більш ефективною є форма висловлювання «Я-повідомлення», а форма «Ти-повідомлення» призводить до конфліктної ситуації?

4. Вивчіть зарубіжний досвід організації сімейних материнських центрів.

5. Розкрийте форми співпраці дитячого садку з сім'єю. Поясніть: а) чому нині перевага віддається тим формам, які орієнтовані на конкретну сім'ю; б) які можливості відкриває диференційований підхід до сімей, на яких принципах побудовано такий підхід.

Завдання: у конспекті зробити табличку форм та методів взаємодії сім'ї та освітніх закладів: вказати метод (форму), переваги використання, недоліки використання.

Література

1. Зверева О. Л., Ганичева А. Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 160 с.

2. Калинина Р. Ребенок пошел в детский сад... К проблеме адаптации детей к условиям жизни в дошкольном учреждении. *Дошкольное воспитание*, 1998. № 4. С. 2-9.

3. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : ДЦССМ, 2004. 100 с.

4. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 232 с.

5. Никитина Л. А. Мама и детский сад : книга для воспитателей дет. сада и родителей. Москва : Просвещение, 1990. 93с.

6. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.

7. Програма формування педагогічної культури батьків / В. Г. Постовий, О. Л. Хромова, Т. Ф. Алексеєнко та ін. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2003. 108 с.

8. Русаков А. С. Адаптация ребенка к детскому саду. Советы педагогам и родителям. Сборник. Москва : Речь, 2010. 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ПРОБЛЕМ СІМ'Ї

Мета: ознайомитись із методами дослідження сім'ї, її виховних можливостей та самопочуття дитини у сім'ї.

План

1. Методи дослідження життєвого циклу сім'ї.
2. Методи вимірювання репродуктивних установок і мотивів, потреби у дітях, цінності сім'ї і дітей.
3. Методи діагностики сімейного виховання дитини (малюнкова методика «Моя сім'я», ігрове завдання «Чим я маму і тата порадую, а чим можу засмутити», методика коментування малюнків, методика завершення розповіді, методика незакінчених речень).
4. Методи соціально-педагогічної оцінки сім'ї з дітьми.

Ключові поняття: сім'я, діагностика сім'ї, методи дослідження, життєвий цикл сім'ї, сімейна адаптація, сімейна згуртованість, репродуктивна установка, потреба в дітях, батьківське ставлення, сімейні цінності, генограма, еко-карта, сімейна соціограма, оцінка потреб дитини та її сім'ї.

Методичні рекомендації

Методики дослідження міжособистісних відносин у системі «*батьки-дитина*» дозволяють зрозуміти роль батьків у вихованні дитини та визначити шляхи формування унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку.

У відповіді на перше питання студенти мають дати визначення «сім'я», «методи дослідження», «життєвий цикл сім'ї», розкрити його стадії. Слід зазначити, що проведення аналізу взаємин у сім'ї передбачає дослідження чотирьох галузей. Це такі базові галузі аналізу: 1) проблема; 2) сім'я як система; 3) сім'я та її оточення; 4) життєвий цикл сім'ї. Аналіз ситуації сім'ї передбачає розуміння часу проблеми, її сприйняття самою сім'єю, дії членів сім'ї щодо її вирішення. Вивчення сім'ї як системи передбачає дослідження її рольової структури, кордонів, що характеризують взаємодію сім'ї у суспільстві, та способів комунікації членів сім'ї.

Для того щоб зрозуміти проблему сім'ї слід відповісти на такі питання: Що це за проблема? Яким чином ця проблема потрапила до уваги фахівців соціальної служби? Наскільки терміново її треба вирішити? Які були початкові дії спеціалістів? Чи включені були сюди інші агентства, фахівці, якщо так, то які інтервенції були використані?

Друга галузь аналізу сім'ї передбачає діагностику сім'ї як системи. Дуже важливо знати: 1) про взаємодію між членами сім'ї; про якість цих взаємозв'язків, їх значення; про зміни, що стосуються одного члена сім'ї, що впливають як на інших індивідів, так і на групу в цілому; 2) про відкритість чи закритість кордонів сім'ї; 3) засоби комунікації; 4) структуру сім'ї.

Студенти повинні розкрити основні методики діагностики сім'ї як системи. Опитувальник «Шкала сімейної адаптації і згуртованості» (FACES - 3) (автори

Д. Олсон, Дж. Портнер, І. Даві) є одним з найбільш відомих стандартизованих методів, що спрямовані на оцінку сімейної структури (див. Додаток А). У основі створення методики лежить «циркулярна модель» («кругова модель») Д. Олсона. Ця модель включає оцінку двох основних параметрів структури сім'ї, представлених графічно в «циркулярній моделі»: сімейної згуртованості і сімейної адаптації. Д. Олсон розрізняє чотири рівні сімейної згуртованості (роз'єднаний, розділений, пов'язаний і зчеплений) та чотири рівні сімейної адаптації (ригідний, структурований, гнучкий і хаотичний).

Опитувальник «Сімейні ролі» (Дж. Огден, Е. Зевін, О. Черніков) спрямований на визначення ролевої структури сім'ї. До завдань опитувальника належать такі: визначити вклад кожного члена сім'ї в організацію спільного життя (ролі – обов'язки); виявити типові варіанти поведінки в конфліктних ситуаціях (ролі взаємодії); оцінити статус членів сім'ї і міру їх впливу на прийняття сімейних рішень. У основі інтерпретації отриманих результатів лежить уявлення про те, що члени сім'ї, які частіше за інших грають важливі ролі, як правило, мають більшу владу в сім'ї.

Третя галузь аналізу сім'ї передбачає дослідження сім'ї та її оточення. У цьому контексті студенти мають розкрити метод «Сімейна соціограма» (Е. Ейдемільер, О. Черемісін). Мета тесту – виявити положення суб'єкта в системі міжособистісних стосунків і визначити характер комунікацій в сім'ї (прямий або опосередкований). Цей тест відноситься до малюнкових проектних методик, тому виділено критерії, за якими робиться оцінка результатів тестування: число членів сім'ї, що потрапили в площу круга (зіставлення кількості членів сім'ї, зображених випробовуваним з реально існуючим; член сім'ї, з яким випробовуваний знаходиться в конфліктних стосунках не потрапить у велике коло); величина кіл (більше, в порівнянні з іншими, коло, виконане для позначення випробовуваним самого себе, свідчить про достатню або завищену самооцінку, менше – про знижену самооцінку; розмір кіл інших членів сім'ї характеризує їхню значущість для випробовуваного); розташування кіл одне до одного (в площі у центрі або у верхній частині тестового поля); дистанція між ними (віддаленість одного кола від інших може вказувати на конфліктні стосунки в сім'ї, емоційному неприйнятті з боку випробовуваного або на його адресу; своєрідне «злипання», коли кола нашаровуються одне на інше або знаходяться одне в одному, свідчить про недиференційоване «Я» цих членів сім'ї, наявності симбіотичних зв'язків).

Наступною методикою дослідження сім'ї є «Генограма» (М. Боуен), яка використовується з метою аналізу ходу сімейної історії, стадій розвитку сім'ї, патернів взаємовідносин, що переходять з покоління в покоління, і подій, що передують кризі сім'ї. Генограма дозволяє швидко сприйняти велику кількість інформації про сім'ю і отримати уявлення про її потенційні проблеми. Завданнями генограми є збір наступної інформації: 1. Склад сім'ї. 2. Демографічні дані. 3. Справжній стан проблеми. 4. Історія розвитку проблеми: Коли проблема виникла? Хто її помітив першим? 5. Нещодавні події і зміни в життєвому циклі сім'ї: народження, смерті, шлюби, розлучення, переїзди, проблеми з роботою, хвороби членів сім'ї тощо. 6. Реакції сім'ї на

важливі події сімейної історії? 7. Батьківські сім'ї кожного з подружжя. 8. Інші значущі для сім'ї люди: друзі, колеги по роботі, вчителі, лікарі. 9. Сімейні взаємовідносини. 10. Сімейні ролі. 11. Важкі для сім'ї теми.

Аналіз четвертої галузі функціонування сім'ї передбачає використання опитувальника задоволеності шлюбом (автори В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко), що призначений для визначення міри задоволеності чи незадоволення шлюбом, що особливо може бути актуально під час змін у сімейній системі.

Опитувальник «Ролеві очікування і домагання в шлюбі» (РОД), автором якого є А. Волкова, спрямований на: 1) вивчення уявлень подружжя про значущість в сімейному житті сексуальних стосунків, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарчо-побутового обслуговування, моральної і емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера; 2) уточнення уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій. Результати цієї методики свідчать про ієрархію сімейних цінностей подружжя, що дає можливість зробити висновок про соціально-психологічну сумісність подружжя в сім'ї, особливо під час будь-якого кризового періоду, змістом якого є рольове переструктурування подружньої пари (наприклад, у період народження дитини).

Відповідаючи на друге питання семінару студенти повинні визначити поняття «репродуктивна установка», «потреба в дітях», «сімейні цінності», «репродуктивна поведінка». Спочатку слід охарактеризувати компоненти репродуктивної установки: когнітивний, емоційний та поведінковий. Розкрити основні зовнішні індикатори репродуктивних установок за трьома основними показниками: середнє ідеальне число дітей (уявлення респондента про найкраще число дітей у сім'ї взагалі, але не обов'язково у своїй родині), бажане і очікуване (плановане) число дітей.

Важливо розкрити сутність опитувальника вивчення репродуктивних установок О. Каримової. Слід охарактеризувати методи вимірювання репродуктивних установок і мотивів, потреби у дітях, цінності сім'ї та дітей. Для виявлення структури й змісту репродуктивної установки жінок М. Родштейн розробила рольовий опитувальник дітородіння (РОД). Опитувальник РОД є особистісним опитувальником, призначеним для психодіагностики жінок дітородного віку у фазі настроювання на дітородіння.

З метою визначення сімейних цінностей особистості можна використовувати різні методики: методика ціннісних орієнтацій Рокича-Ядова, методика Шмельова-Болдиревої, методика «Сімейні цінності» В. Торохтія. А також для виявлення рівня сформованості ставлення до материнства студентам потрібно охарактеризувати опитувальник материнського ставлення (ОМС) В. Волкової.

Розглядаючи поняття «потреба у дітях», студенти мають зазначити про економічні, соціальні і психологічні мотиви, репродуктивні мотивації майбутніх батьків. Економічні репродуктивні мотивації пов'язані з намаганням особистості укріпити благополуччя сім'ї, з підвищенням економічного стану

батьків, з різноманітними пільгами, що надаються при народженні певного числа дітей. Соціальні репродуктивні мотивації сприяють збереженню або підвищенню соціального стану батьків соціального авторитету та престижу індивідуальної спадкоємності роду і сім'ї. Всі психологічні репродуктивні мотивації можна умовно поділити на три групи: 1) мотиви, що обумовлені потребою у наповненні свого життя смислом, потреби батьків у синовній або дочірній любові, повазі, бажанням продовжити у дітях себе в цілому або якусь свою характерну рису, талант, особливу здібність, а також відкривати для себе невідомі до сих пір сторони життя; 2) потреба піклуватися про свою дитину, любити її та по мірі її зростання самому спрямовувати її розвиток, передавати свій життєвий досвід; 3) бажання уникнути самотності у старості, намагання подружжя зміцнити шлюб тощо). Потреба у дітях – це в найбільшій мірі інерційна частина репродуктивної поведінки, оскільки вона є результатом засвоєння репродуктивних норм, успадкованим репродуктивним досвідом попередніх поколінь.

Відповідь на третє питання слід починати з визначення «сімейне виховання», охарактеризувати його складники. Далі слід охарактеризувати Малюнкову методику «Моя сім'я», що діагностує два аспекти: 1) вивчає структуру сім'ї, особливостей взаємин між членами сім'ї («сім'я очима дитини»); 2) відображає, у першу чергу, переживання і сприйняття дитиною свого місця в сім'ї, ставлення дитини до сім'ї в цілому і окремим її членам, особливості «Я-образу» дитини, її статевої ідентифікації. Важливо на прикладі описати використання цієї методики. Ще однією методикою, що спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки, є *проективна методика Р. Жюля*. Методика дозволяє виявити конфліктні зони у системі міжособистісних відносин дитини, даючи тим самим можливість, впливаючи на ці відносини, впливати на подальший розвиток особистості дитини. Показати на прикладі використання цієї методики.

Опитувальник «Аналіз сімейних взаємин» (Е. Ейдемільера, В. Юстицькіса) дозволяє вивчити досвід батьків у вихованні дитини знайти помилки в батьківському вихованні. Ця методика діагностує дисфункції в системі взаємного впливу членів сім'ї, порушення в структурно-рольовому аспекті життєдіяльності сім'ї та в механізмі її інтеграції. Слід зазначити, що у результаті використання опитувальника «Аналіз сімейних взаємин» (Е. Ейдемільера, В. Юстицькіса) можна встановити такі типи негармонійного сімейного виховання:

1. *Потураюча гіперпротекція* – батьки ігнорують дорослішання дітей, стимулюють збереження таких якостей як непосредність й наївність; вони прагнуть звільнити дитину від всіляких труднощів, потурають її бажанням, пишаються й захоплюються її мінімальними успіхами.

2. *Домінуюча гіперпротекція* – проявляється у підвищеному вияві уваги до дитини, надмірному піклуванні про неї та контролі за поведінкою дитини, наслідком цього є зниження почуття відповідальності й самостійності дитини.

3. *Підвищена моральна відповідальність* – до дитини висуваються вимоги, що не відповідають її віку, можливостям, на підлітка батьки покладають відповідальність за життя й благополуччя дорослих, очікують від нього великих успіхів в житті – все це, звичайно, поєднується з ігноруванням власних потреб дитини, її інтересів, недостатньою увагою до її психофізіологічних особливостей.

4. *Емоційне знехтування дитиною* – дитина батьків обтяжує, потреби дитини ігноруються. Нерідко дитині навязують роль «невиправного», «хулігана», «психа» тощо. Дитина відчуває себе перешкодою в житті батьків, що установлюють велику дистанцію у взаєминах із нею.

5. *Жорстоке поводження* – потреби дитини не задовільняються, її позбавляють задоволень, карають, б'ють тощо.

6. *Гіпопротекція* – характеризується недостатністю опіки, контролю, слабкістю, та незрілістю батьківських почуттів. Зовнішньо це виявляється у поверховій зацікавленості у справах дитини, контроль і опіка носять суто формальний характер.

Важливо розглянути відхилення у стилі батьківського виховання, що виділили Е. Ейдемільер та В. Юстицкіс: перевага жіночих якостей у хлопців; перевага чоловічих якостей у дівчат; перевага дитячих якостей; поширення сфери батьківських почуттів; страх втрати дитини; нерозвиненість батьківських почуттів; проекція власних небажаних якостей; перенесення конфлікту між подружжям у сферу виховання.

Ще один метод діагностики сімейного виховання – метод «незакінчених речень» Сакса і Сіднея, що досліджує систему відносин до родини, представників своєї або протилежної статі, до статевого життя, до вчителів, керівництва та підлеглих. Деякі групи речень мають відношення до страхів і побоювань, до наявного почуття провини, свідчать про відношення обстежуваного до минулого і майбутнього, торкаються сфери взаємин з батьками і друзями, життєвих цілей.

Також студенти можуть охарактеризувати методики дослідження міжособистісних відносин у системі «батьки-дитина» з точки зору дитини. Досить інформативною зручною у застосуванні є методика «Малюнок сім'ї», яка дає уявлення про суб'єктивну оцінку дитиною своєї сім'ї, свого місця в ній, про її стосунки з іншими членами сім'ї. У малюнках діти можуть виразити те, що їм важко іноді висловити словами, тобто мова малюнка більш відкрито і щиро передає зміст зображеного, ніж вербальна мова.

У четвертому питанні важливо охарактеризувати методи соціально-педагогічної оцінки сім'ї, що представлені оцінкою потреб дитини та її сім'ї. Студентам слід охарактеризувати три види оцінки: оцінку безпеки, початкову та комплексну оцінку. Важливо спиратись на Наказ Міністерства соціальної політики України №1005, у якому розкривається сутність кожного виду оцінки потреб дитини та її сім'ї й наведено інструментарій її здійснення.

Питання для самоконтролю

1. Що передбачає діагностика сім'ї як системи? Які складники діагностики?
2. Що таке життєвий цикл сім'ї? Які основні його стадії?
3. Дайте характеристику методів дослідження життєвого циклу сім'ї.
4. На що вказують репродуктивні установки і мотиви особистості?
5. Як ви розумієте поняття «потреба у дітях»?
6. За допомогою яких методів можна визначити в особистості сформованість цінності сім'ї та дітей.
7. Охарактеризуйте методи діагностики виховання дитини в сім'ї.
8. Опишіть використання проєктивних методик для визначення сімейної ситуації членів сім'ї.
9. Чим відрізняється початкова оцінка потреб дитини та її сім'ї від комплексної оцінки?

Завдання: Складіть генограму та еко-карту своєї сім'ї (не менше трьох поколінь) або сім'ї, яка знаходиться під соціально-педагогічним супроводом у центрі соціальних служб для сім'ї, дітей а молоді.

Література

1. Войцях Т. В. Інноваційні методики діагностичної роботи з сім'єю : спецкурс. Черкаси : ОІПОПП, 2012. 68 с.
2. Олифірович Н. И. Психология семейных кризисов. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 235 с.
3. Трубавіна І. М., Бугаєць Н. А. Методи вивчення сім'ї : науково-методичні матеріали. Харків : УДЦССМ, 2001. 68 с.
4. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. Київ : УДЦССМ, 2000. 88 с.
5. Холман А. М. Методы оценки семьи : Инструментарий для понимания и интервенций; пер. с англ. / под общ. ред. Л. Романенковой. Запорожье : ЗНУ, 2001. 91 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА БАТЬКАМ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ У СІМ'Ї

Мета: ознайомитись із проблемами сучасної сім'ї у вихованні дитини та визначити зміст соціально-педагогічної допомоги батькам у сімейному вихованні.

План

1. Батьківське ставлення до дитини: поняття, типи, вплив на розвиток дитини.

2. Спілкування в сім'ї, особливості прояву сімейного лідерства: проблеми та особливості сімейного спілкування.

3. Умови ефективного міжособистісного спілкування в сім'ї. Діалог, активне слухання, пасивне слухання, рефлексивне слухання, Я-повідомлення.

4. Різні класифікації стилів батьківського виховання. Взаємозв'язок стилю спілкування і виховних можливостей сім'ї.

5. Консультування сім'ї при ускладненні стосунків із дітьми. Тренінг батьківської ефективності.

Ключові поняття: сім'я, сімейне виховання, батьківське ставлення, спілкування в сім'ї, сімейне лідерство, батьківський авторитет, діалог, активне слухання, пасивне слухання, рефлексивне слухання, Я-повідомлення, стиль батьківського виховання, авторитарний стиль виховання, демократичний стиль виховання, ліберальний стиль виховання, тренінг розвитку батьківських навичок, батьківська компетентність, сімейне консультування.

Методичні рекомендації

При відповіді на перше питання студентам слід розкрити поняття «батьківське ставлення». Цим терміном позначається особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння. Батьківське ставлення реалізується у підтримці контакту з дитиною, у формах контролю над дитиною, у цілеспрямованому вихованні взаємостосунками. (А.Варга). Поняття батьківське ставлення містить у собі суб'єктивно-оцінне, свідомо-виборче уявлення про дитину, що визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів впливу на неї.

Важливо охарактеризувати різні варіанти типів батьківського ставлення: 1) А. Варга визначив приймаюче-авторитарне ставлення батьків, відкидаюче ставлення з явищами інфантилізації, симбіотичне ставлення, симбіотично-авторитарне ставлення; 2) О. Карбіков виділив негативні види ставлення батьків до дітей «Гіпоопіка» (відторгуюче ставлення), «Попелюшка» (гіперсоціалізуюче ставлення), «Кумир сім'ї» (егоцентричне ставлення батьків до дитини); 3) За І. Дубровіною: ставлення з позиції «командир-генерал», ставлення з позиції «батько/матір-психолог», ставлення з позиції «суддя», ставлення з позиції «священик», ставлення з позиції «цинік». Потрібно розкрити вплив зазначених типів батьківського ставлення на розвиток дитини.

Про важливу роль дитячо-батьківських взаємин у формуванні особистості дитини наголошував у своїх працях А. Макаренко. Автор виділяє наступні типи хибного батьківського авторитету: авторитет придушення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу. Сприятливими вважаються такі типи батьківського авторитету: авторитет любові, доброти, поваги.

У другому питанні важливо визначити поняття «спілкування в сім'ї», розкрити його структурні складові, дати їхню характеристику. Слід розкрити поняття «конфлікт», «дитячо-батьківський конфлікт», «лідерство у сім'ї». Слід

розкрити можливі причини конфліктів між батьками та підлітками: нерозуміння, різні погляди на життя, сприймання як брехні формально-рольової поведінки дорослих; прагнення підлітка до відкритих відносин, але невміння дотримуватися міри, доречності особистісної та рольової поведінки; віддалення підлітків від батьків як важливий чинник переходу до дорослості. Вивчаючи питання сімейного спілкування, студентам слід окреслити основні комунікативні проблеми сім'ї на різних етапах її життєвого циклу та визначити способи вирішення цих проблем.

Дослідниця Г. Андреева виділила такі особливості дитячо-батьківських відносин: батько значно рідше, ніж матері діляться своїми переживаннями з дітьми; розбіжності у поглядах батьків та дітей з приводу поваги, підтримки одне одному, рівноправних позицій у спілкуванні; різниця поглядів спостерігається в задоволенні батьками потреби в довірі та дружніх відносинах з дітьми; взаємна характеристика довіри спостерігається в оцінках матерів та дітей один до одного; діти найчастіше звертаються за порадою, допомогою або просто поспілкуватися до матерів, також з позиції матері спостерігається найбільший ступінь контролю над дітьми.

Зазначаючи про лідерство у сучасній сім'ї, слід говорити про розподіл ролей між подружжям. У питанні сімейного лідерства сучасні сім'ї класифікуються за такими типами: егалітарний шлюб (обидва з подружжя однаково можуть бути лідерами) та традиційний шлюб (роль лідера належить чоловіку); а також симетричний (обидва партнери є рівноправними), комплементарний (єдиновладдя), метакомплементарний (один з партнерів домагається своєї мети шляхом маніпулювання іншим).

Відповідь на третє питання слід почати із визначення терміну «спілкування». Спочатку студенти мають розкрити умови ефективного міжособистісного спілкування в сім'ї, до яких належать такі: відкритість, відсутність у подружжя, членів сім'ї, таємниць, заборонених тем, можливість відверто висловити свої думки, виявити почуття; підтвердження у процесі спілкування позитивного уявлення про себе в кожного з членів сім'ї; активний обмін, постійне обговорення думок, почуттів, вражень; ситуативна адекватність, обумовленість форм спілкування членів сім'ї конкретною ситуацією тощо.

Студентам важливо охарактеризувати ефективні засоби сімейного спілкування: діалог, активне слухання, пасивне слухання, рефлексивне слухання, Я-повідомлення, парафраз тощо.

Використання «Я-повідомлень» допомагає батькам зрозуміти, що іноді вони просто «чіпляються» до дітей – бо батьки не можуть сформулювати негативних наслідків поведінки дітей. У фразі «Ти-повідомлення» дитина відчуває докір, звинувачення, іронію; таке звертання змушує її захищатись, чинити опір батькам. При використанні «Я-повідомлень» у зверненні до дитини батьки повідомляють їй про свої емоції, зумовлені поведінкою дитини, звертання формулюється зі словом «Я». Як у першому, так і в другому випадку, батьки переживають один і той самий стан, але по різному повідомляють дитині про нього. Приклади «Ти-повідомлення»: «Ну чому ти не можеш гарно поводитися!», «Ти мав би спочатку подумати, а потім робити!», «Навіщо ти так зробила!?!». Приклади «Я-повідомлення»: «Я так втомилась, і мені не хочеться

зараз гратись», «У мене прямо руки опускаються, коли я бачу, як ви насмітили, а я так перед цим старалась прибрати!».

Відповідаючи на четверте питання, студенти мають дати визначення поняття «стиль сімейного виховання». Під стилем сімейного виховання розуміється багатомірне утворення, яке включає ставлення батьків до дитини та переживання цього ставлення (емоційний компонент), особливості сприйняття та розуміння характеру дитини (когнітивний компонент), поведінкові стереотипи, які практикуються відносно дитини (поведінковий компонент). Причому А. Варга, О. Буренкова та ін. вважають емоційний компонент найважливішим, визначальним. Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування батька/матері з дитиною, це образ дій стосовно дитини. Розроблено різні класифікації стилів сімейного виховання: 1) О. Соколова виділяє стилі виховання, що стосуються взаємодії матері і дитини: співробітництво, ізоляція, конкуренція, псевдоспівробітництво; 2) типи виховання за Г. Крайгом: авторитетний – теплі відносини, високий рівень контролю; авторитарний – холодні відносини, високий рівень контролю; ліберальний – теплі відносини, низький рівень контролю; індиферентний – холодні відносини, низький рівень контролю.

Важливо охарактеризувати типи негармонійного сімейного виховання, виділені Е. Ейдемільером: 1) Потураюча гіперпротекція; 2) Домінуюча гіперпротекція; 3) Підвищена моральна відповідальність до дитини; 4) Емоційне знехтування дитиною; 5) Жорстоке поводження з дитиною; 6) Гіпопротекція.

У п'ятому питанні важливо приділити увагу розкриттю сутності процесу консультування сім'ї при ускладненні стосунків із дітьми. Слід дати визначення поняття «сімейне консультування», розкрити його мету, що полягає у вивченні проблеми члена або членів сім'ї для якісних змін взаємодії у ній та забезпеченні можливості особистісного росту. Слід розкрити основні принципи і правила сімейного консультування: встановлення контакту між консультантом і клієнтом; збір інформації про проблему клієнта та моделювання можливого результату, з'ясування кінцевої бажаної мети клієнта; обговорення психотерапевтичного контракту; уточнення проблеми клієнта та співставлення ресурсів сім'ї в цілому і кожного члена зокрема; проведення власне консультації; «екологічна перевірка» членів сім'ї; перенос у реальне життя і збереження стійкості позитивних результатів у членів сім'ї; від'єднання клієнта.

Важливо розкрити загальну модель професійної консультативної допомоги, що передбачає: 1) встановлення контакту із клієнтом, який здоровий з точки зору медицини, але відчуває ті чи інші неблагополуччя у сімейному житті, потребує допомоги і просить її; 2) проведення психологічної діагностики, спрямованої на з'ясування причин неблагополуччя і визначення можливих форм допомоги; 3) власне консультативна робота, корекційні чи психотерапевтичні заходи, спрямовані на зняття наявного неблагополуччя шляхом активації власних психологічних ресурсів клієнта або сім'ї у цілому.

Студенти мають схарактеризувати етапи процесу прийняття рішень у ході консультування: 1. Діагностика (збір інформації про проблему клієнта). 2. Пошук причини, з якої можна було б розпочати (наприклад, втрата, невдача,

почуття провини тощо). 3. Стратегія консультації (вибір прийнятної техніки) та побудова колекційної моделі допомоги. 4. Оцінка ефективності консультування та аналіз усіх етапів процесу.

У цьому питанні слід розкрити зміст консультування по основних проблемах сімей, що звертаються за допомогою до сімейного консультанта: з приводу складностей у взаєминах з дітьми; з приводу соціальних і психічних відхилень у дітей; з приводу приниження гідності дитини, з суїцидальними та летальними тенденціями; у ситуації розлучення тощо.

Необхідним у процесі сімейного консультування є визначення методів та методик корекції дитячо-батьківських і сімейних взаємин. Можна дати характеристику таким засобам: «Сімейна фотографія», «Сімейна скульптура» та «Сімейна хореографія», «Рольова карткова гра», «Сімейний ритуал», «Соціальний ритуал», «Еко-карта», «Солом'яна башта», «Сімейний простір», «Подружня конференція» та «Сімейна рада». Особливу увагу потрібно приділити «Батьківському семінару» та «Тренінгу батьківської ефективності».

Питання для самоконтролю

1. Які основні напрями соціально-педагогічної допомоги сім'ї?
2. Розкрийте роль батьківського ставлення у процесі виховання дитини.
3. Охарактеризуйте різні класифікації батьківського ставлення до дитини. Яку класифікацію ви вважаєте найбільш інформативною? Відповідь обґрунтуйте.
4. Визначте основні проблеми спілкування у сучасній сім'ї. Окресліть шляхи формування ефективної комунікації між членами сім'ї.
5. Назвіть основні характеристики активного слухання.
6. Наведіть приклади комунікативних засобів сімейного спілкування: діалог, активне слухання, пасивне слухання, рефлексивне слухання, парафраз.
7. У чому полягає типова структура «Я-повідомлення»? Наведіть приклади.
8. Розкрийте сутність найбільш сприятливого стилю виховання дитини у сім'ї та його впливу на дитячий розвиток.
9. Наведіть приклади виховних ситуацій, у яких доречним було б використання інших стилів сімейного виховання дитини.
10. Визначте основні етапи, форми та методи консультування сім'ї при ускладненні стосунків із дітьми.

Завдання: підібрати 1-2 відеороліка (до 5 хв.), у яких показано проблеми сімейного виховання (незареєстрований шлюб; при розлученні батьків; між батьками з дітьми з обмеженими можливостями та інші). Зробити аналіз за таким алгоритмом: проблема, причини її виникнення, що потрібно зробити батькам та дитині для вирішення проблеми, до кого звертатись по допомогу.

Література

1. Алексеева Е. Е. Что делать если ребенок... Психологическая помощь семье с детьми от 1 до 7 лет. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 224 с.

2. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 244 с.
3. Гиппенрейтер Ю. Б. Как общаться с ребенком? Москва : Астрель АСТ, 2008. 240 с.
4. Добсон Д. Не бойтесь быть строгими : родителям и молодоженам : Доктор Добсон отвечает на Ваши вопросы; пер. с англ. Москва : Изд-во центра общечеловеческих ценностей, 1990. 575 с.
5. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основ семейного консультирования. Москва : Гардарики, 2005. 320 с.
6. Крайг Г. Психология развития. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 987 с.
7. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва. Київ : Вища школа, 1993. 320 с.
8. Корчак Я. Как любить ребенка : Книга о воспитании. Москва : У-Фактория АСТ Москва ВКТ, 2009. 384 с.
9. Кошечко Н. В. Тренінг «Конструктивне вирішення конфліктів у сімейних взаємостосунках». *Діти – батьки – сім'я* : Вип. 2. Київ : Наук. світ, 2004. С. 33-77.
10. Кэмпбелл Р., Максимов М. Как на самом деле любить детей. Не только любовь; пер. с англ. Р. Равич. Москва : Издательство «Знание», 1992. 192 с.
11. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
12. Психологія сімейних відносин із основами сімейного консультивання : навчальний посібник / Під ред. О. Г. Силаєвої. Москва : АCADEMIA, 2002. 192 с.
13. Родители и дети : Хрестоматия : учебное пособие по педагогике для факультетов психологии, педагогики и социальной работы / сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Издательский Дом БАХРА-М, 2003. 784 с.
14. Семиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Веселка, 1998. 214 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7. ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ

Мета: визначити зміст, форми та методи формування педагогічної культури батьків.

План

1. Виховання майбутнього сім'янина: шляхи, умови. Статеве виховання дітей та молоді.
2. Сутність та зміст формування педагогічної культури батьків.
3. Школа для батьків з питань сімейного виховання: батьківська компетентність, усвідомлене батьківство, відповідальне батьківство.

4. Роль соціальних інституцій у підвищенні педагогічної культури сім'ї.

Ключові поняття: сім'я, виховання, сімейне виховання, тінейджери, статеve виховання, психосексуальний розвиток дитини, статевий розвиток дитини, статеve дозрівання, репродуктивне здоров'я, виховання духовно-моральних цінностей, формування у підлітків здорового способу життя, батьківство, батьківська компетентність, усвідомлене батьківство, відповідальне батьківство, педагогічна культура батьків.

Методичні рекомендації

При відповіді на перше питання студенти мають розкрити сутність понять «виховання» та «статеve виховання». Слід розкрити мету та завдання, зміст статевого виховання дітей у сім'ї та у школі. Студентам важливо розкрити вікову періодизацію психосексуального розвитку, статевого розвитку дитини, що характерні для різних вікових періодів: молодшого шкільного, підліткового, юнацького. Потрібно описати етапи статевого виховання дитини: перший (2-7 років), другий (8-11 років), третій (11-13 років), четвертий (14-18 років), п'ятий (після 19 років). Відмінності статевого виховання хлопців та дівчат.

Слід охарактеризувати чинники, що визначають необхідність статевого виховання дітей у сучасній школі: прискорений статевий розвиток дітей; низький рівень інформованості неповнолітніх про статеve життя; статева розпуста певної частини неповнолітніх, дитяча проституція та злочинність на статевому ґрунті; негативний вплив на дитячу психіку порнографії, вульгарної інформації тощо. Важливо розглянути умови реалізації ефективного статевого виховання учнів, наприклад, такі: обов'язкове врахування умов сімейного виховання, особистого прикладу батьків; диференціація змісту, засобів, напрямів виховних впливів на хлопців і дівчат; використання реальних прикладів вірного кохання і подружнього життя, не зловживаючи ілюстраціями з творів мистецтва, оскільки це може скласти враження, що справжнє кохання, взаємоповага між чоловіком і жінкою, вірність існують тільки в літературі чи кіно; дотримання принципу, за яким готувати учнів до сімейного життя успішно можуть лише компетентні вихователі, чиї життєві принципи не розходяться з декларованими, яким діти довіряють і яких поважають та ін.

У першому питанні потрібно розкрити зміст підготовки до сімейного життя старшокласників, що розкривається через такі види підготовки: моральна, психологічна, правова, господарсько-економічна, естетична, педагогічна та ін. Слід охарактеризувати форми та методи підготовки до подружнього життя учнів 9-11 класів (наприклад, семінари, лекції, тренінги, рольові ігри, дискусії тощо).

Можна також навести приклади вітчизняних та зарубіжних програм підготовки молоді до подружнього життя. Так, українська програма для підлітків «Підготовка молоді до подружнього життя» має на меті запобігання розвитку у старшокласників легковажного ставлення до людської статевої та сексуальності; запобігання розпусті, поширенню ВІЛ-СНІДу, венеричних

захворювань у підлітковому та юнацькому середовищі; виховання духовно-моральних цінностей у тінейджерів щодо проявів міжособистісного та міжстатевого спілкування; утвердження традиційних родинних цінностей; формування у підлітків та юнацтва ціннісного ставлення до шлюбу. Зазначена програма включає в себе такі теми: «Я дорослішаю, як це», «Передумови виникнення сім'ї», «Статеве дозрівання і його значення для майбутнього подружжя», «Сім'я як базова спільнота людини», «Перше побачення».

Студенти можуть ознайомитись з просвітницько-профілактичною програмою для підлітків (14-17 років) «Дорослішай на здоров'я», що має на меті формування у підлітків здорового способу життя та збереження репродуктивного здоров'я, усвідомлення цінності здоров'я як основи успішної самореалізації, відповідального ставлення до збереження сімейних цінностей, основ відповідального батьківства. Зазначена програма «Дорослішай на здоров'я» діє відповідно до Державної програми «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на 2017–2021 р.р.»

При відповіді на друге питання спочатку студентам важливо дати визначення поняття «педагогічна культура батьків», а далі визначити сутність та зміст формування педагогічної культури батьків. Педагогічна культура батьків характеризується як достатня підготовленість до виховання дітей дошкільного віку за умов сім'ї, вміння застосовувати якості вихователя в процесі сімейної життєдіяльності.

У структурі педагогічної культури Т. Алексеєнко було виділено дві складові: 1) педагогічні знання – уявлення батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самоцінність періоду дошкільного дитинства, про основні завдання виховання (виявляються у ставленні до дитини, в оцінюванні її поведінки, реальній діяльності та спілкуванні з нею); 2) педагогічна і психологічна компетентність: здатність зрозуміти потреби дітей, раціонально спрямувати зусилля і засоби на уміння бачити перспективи розвитку дитини; педагогічна рефлексія – вміння батьків аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини своїх педагогічних помилок; педагогічна емпатія – співпереживання, адекватна реакція на вчинки й почуття дітей.

Студенти мають охарактеризувати умови формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї: а) систематичне навчання молодих батьків; б) науковість його змісту; в) педагогічне керівництво; г) живий зв'язок із фахівцем; д) навчання практичних навичок з урахуванням індивідуального досвіду; е) наочність ілюстрації теорії; ж) навчанням методам аналізу власної педагогічної діяльності.

Слід розкрити зміст формування педагогічної культури батьків, а також найбільш доцільні засоби його формування: форми – організовані (школа молодих батьків, заняття в клубах сім'ї, педагогічні лекторії); індивідуальні (самоосвіта, самовдосконалення); батьківські збори, відкриті уроки, диспути, зустрічі за «круглим столом», вечори, демонстрація фільмів, консультації (групові, індивідуальні); лекції, бесіди, семінарські заняття. Серед методів

виділяють рольову гру, методи опосередкованого вивчення сім'ї (опитування, анкетування, твори, малюнки, творчі завдання).

У третьому питанні студентам потрібно розкрити сутність понять «батьківська компетентність», «усвідомлене батьківство», «відповідальне батьківство», порівняти ці поняття. Навести вчених, які досліджували зміст цих термінів – це Т. Алексеєнко, І. Гребеннікова, Т. Кравченко. А також формування культури та готовності до материнства вивчали І. Братусь, В. Брутман, Н. Максимовська, Мещерякова, Г. Філіппова; феномен батьківства та виконання ролі батька досліджували Ю. Борисенко, Н. Гусак, А. Портнова; формуванню усвідомленого батьківства приділялась увага в дослідженнях Т. Веретенко, Г. Лактіонової, Р. Овчарової та ін.

Студенти мають ознайомитись із тренінговим курсом для батьків «Виховання на основі здорового глузду», що має на меті навчити батьків використовувати ефективні способи виховання дітей в сім'ї. При цьому слід наголосити на питаннях, що стосуються батьківської компетентності: ефективне схвалення, опис поведінки, призначення наслідків, п'ять мов любові до дитини тощо.

Діти по-різному відчують любов, але кожна дитина потребує її. Г. Чепмен та Росс Кемпбел визначили «П'ять шляхів до серця дитини», вони виділили 5 способів (основних), якими діти виражають любов: дотик; слова заохочення; час; подарунки; допомога.

У четвертому питанні студенти мають розкрити роль соціальних інституцій у підвищенні педагогічної культури сім'ї. Слід наголосити, що суб'єктами, або тими, хто здійснює діяльність з формування педагогічної культури у молоді, батьків, виступають як соціальні інституції, так і окремі фахівці: заклади вищої освіти, заклади професійно-технічної освіти, заклади загальної середньої освіти, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадські організації, що працюють з молоддю, медичні заклади; а також такі фахівці: соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, лікарі та ін. Студентам важливо охарактеризувати зміст діяльності зазначених інституцій щодо формування педагогічної культури у молоді, батьків. Так, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводять заняття для старшокласників з питань культури сімейних стосунків, статевого виховання, сімейної економіки, складових сімейного щастя; заняття, спрямовані на отримання знань, вмінь та навичок, необхідних молоді для майбутнього сімейного життя.

При українських центрах соціальних служб для молоді діє міський центр сім'ї «Родинний дім», діяльність якого спрямована на формування сімейної культури міста, відродження духу сім'ї як основної цінності життя. Основні завдання центру: підвищення ролі сім'ї у суспільстві; надання інформаційних, роз'яснювальних послуг з питань соціально-правового захисту різних категорій сімей, індивідуальні консультації; сприяння формуванню сім'ї сучасного типу, базованої на партнерстві і взаєморозумінні; надання допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах; популяризації і сприяння відродженню та поширенню національних родинних звичаїв, свят та обрядів, забезпечення підтримкою творчих сімей та обдарованих дітей тощо. У своїй

діяльності Центр співпрацює з урядовими структурами, державними організаціями, підприємствами та організаціями різних форм власності, громадськими організаціями, релігійними конфесіями, об'єднаннями громадян. Усі послуги, що надає «Родинний дім», безкоштовні.

Відповідаючи на це питання, потрібно розкрити роль закладів освіти різних рівнів у формуванні педагогічної культури, усвідмленого батьківства у підростаючого покоління.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст статевого виховання дитини на різних етапах її розвитку.

2. Наведіть приклади вітчизняних та зарубіжних програм підготовки молоді до подружнього життя. Зазначте позитивні та негативні наслідки використання цих програм для підростаючого покоління.

3. Охарактеризуйте традиційні та інноваційні форми і методи формування педагогічної культури батьків.

4. Як співвідносяться поняття «батьківська компетентність», «усвідомлене батьківство» та «педагогічна культура батьків»?

5. У чому полягає зміст програми для батьків «Виховання на основі здорового глузду»?

6. Наведіть приклади громадських організацій в Україні, що здійснюють формування педагогічної культури у молоді.

7. Що повинен містити в собі план роботи соціального педагога щодо підвищення педагогічної культури батьків?

8. Визначте інституції, діяльність яких сприяє підвищенню педагогічної культури сім'ї. Розкрийте їхній зміст, форми та методи роботи.

9. Охарактеризуйте «П'ять шляхів до серця дитини» Гері Чепмена та Росса Кемпбела. Як ці шляхи будуть проявлятися у взаємодії з дітьми різного віку (раннього, дошкільного, підліткового віку).

Завдання: 1) скажіть фрази, використовуючи техніку опису поведінки: «Коли ми були в магазині ти був на висоті!» «Діма, чому при присутності сторонніх людей ти поводиш себе як маленький?»

2) Наведіть приклад ефективного схвалення за таким алгоритмом:

1. Продемонструйте своє схвалення.

2. Опишіть позитивну поведінку.

3. Поясніть причину.

4. Додаткова винагорода.

3) Проаналізуйте 1-2 відеосюжети (до 5 хв.), у яких представлено зміст, форми та методи формування педагогічної культури батьків (вітчизняний чи закордонний досвід). Потрібно прокоментувати їх, проаналізувати їхню ефективність та можливість використання в існуючих умовах.

Література

1. Безпалько О. В., Лях Т. Л., Молочний В. В., Цюман Т. П. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера / заг. ред. Г.М. Лактіонова. Київ : Наук. світ, 2003. 107 с.

2. Братусь І. В., Веретенко Т. Г. та ін. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : методичні матеріали до тренінгу / заг. ред. Г.М. Лактіонова. Київ : Наук. світ, 2004. 86 с.

3. Веретенко Т. Г., Зверева І. Д., Шевченко Н. Ю. Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.

4. Зайцев А. Г., Зайцев Г. К. Педагогика счастья (Валеология семьи). СПб: Союз, 2002. – 320 с.

5. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 688 с.

6. Лещенко О. Г. Формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Київ : Ін-т проблем виховання, 2008. Вип.. 12., Кн.. II. С. 134-141.

7. Лещук Н. О. Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посібник. Київ : ФН ООН «Дорослішай на здоров'я», 2014. 136 с.

8. Мани Дж., Такер П. Ориентация. *Сексология* (хрестоматия). Санкт-Петербург : Питер, 2001. 512 с.

9. Скорбун І., Епоян Т. Батькам підлітків : відверта розмова про статеве виховання та репродуктивне здоров'я. Київ : ТОВ «Мел Ком», 2013. 57 с.

10. Филиппова Г. Г. Психология материнства. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.

11. Чепмен Г., Кемпбелл Р. Пять путей к сердцу ребенка. Санкт-Петербург : Христиан. о-во «Библия для всех», 2004. 272 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. **Вивчення сім'ї:** підібрати методики для вивчення сім'ї, її виховних особливостей, спадкових ознак, ставлення до дитини тощо (4-6 шт). Провести ці методики на трьох сім'ях (сім'я з дітьми раннього віку, дошкільного та підліткового), використовуючи еко-карту, генограму тощо. Проаналізувати отримані результати. Зробити висновки щодо змісту роботи з кожною сім'єю (представити у вигляді комп'ютерної презентації):

- мета, завдання діагностики;
- стисла характеристика методик, виноски;
- характеристика сімей за отриманими результатами, порівняння даних;
- виділення проблеми сімей;
- зміст діяльності соціального педагога з кожною із сімей;
- рекомендації щодо виховання дітей у кожній сім'ї;
- висновки, література, додатки.

2. **Заняття з підготовки старшокласників до батьківства:** підготовка та проведення заняття для старшокласників з підготовки до батьківства. Розробити план, зміст, підібрати форми та методи. Зробити опитування учнів до та після проведення заняття. Звіт представити у вигляді комп'ютерної презентації у такому вигляді: мета, завдання заняття, вправи, фото учасників, аналіз ефективності заняття, аналіз сильних та слабких сторін при проведенні заняття, висновки, література, додатки.

3. **Дослідження проблем сімей у вихованні дітей:** провести серед сімей з дітьми дошкільного віку (3-5 сімей). Підібрати методики, спрямовані на визначення: рівня знань щодо батьківства; стилю виховання дитини в сім'ї; методів заохочення та покарання, що використовуються батьками; способів підвищення власної педагогічної культури. Роботу представити у вигляді комп'ютерної презентації: мета, завдання діагностики; стисла характеристика методик, виноски; характеристика сімей за отриманими результатами у вигляді таблиць, діаграм тощо, порівняння даних; підсумкове виділення проблем сімей; висновки, література, додатки.

4. **Опитування «Щасливі сім'ї»:** розробити, провести та проаналізувати опитування на тему «Чи існують щасливі сім'ї?». Студенти самостійно розробляють питання опитування. Наприклад: «Чи існують щасливі сім'ї?» «Чи вважаєте Ви свою сім'ю щасливою?» «Щоб Ви зробили заради сімейного благополуччя?» «Які необхідні умови для сімейного благополуччя?» тощо. Необхідно порівняти відповіді двох вибірок, одружених і неодружених людей. Мінімальна кількість опитаних – 20 осіб. Студенти мають зробити висновок: як змінюються погляди на сімейне благополуччя, щастя із вступом до шлюбу.

5. **Психологічна діагностика дитячо-батьківських взаємин:** провести тестування не менше трьох шлюбних пар, які мають дитину, за допомогою методик діагностики сімейних взаємин. Написати психолого-педагогічний «діагноз» відносин батьків та дітей кожної сім'ї, провести аналіз результатів. Розробити зміст, форми та методи покращення дитячо-батьківських взаємовідносин у сім'ї.

ГЛОСАРІЙ

Авторитарне виховання – виховна концепція, що передбачає підпорядкування вихованця волі вихователя. Пригнічуючи ініціативу і самостійність, А. в. перешкоджає розвитку активності дітей, їх індивідуальності, веде до виникнення конфронтації між вихователем і вихованцями. Авторитарний стиль педагогічного керівництва являє собою стресову виховну систему, засновану на владних відносинах, ігнорування індивідуальних особливостей учнів, зневагу до гуманістичних способам взаємодії з вихованцями. Принцип авторитарної педагогіки – вчитель – суб'єкт, а учень – об'єкт виховання і навчання.

Авторитарний стиль виховання – найдавніший, найжорсткіший тип виховних відносин, при якому використовується влада, примус, а самостійність та активність дитини постійно пригнічуються. Цьому стилю притаманні агресивність, нетерпимість, несправедливість, безжалісність; ті ж якості передаються й дітям.

Авторитет батьків – це вплив батьків на своїх дітей; один з видів здійснення влади, можливі впливи старших на молодших членів сім'ї.

Авторитет – це відмінні особливості окремої особи, групи чи організації, завдяки яким вони заслуговують на довіру й можуть здійснювати вплив на погляди й поведінку інших людей у будь-якій галузі життя.

Відповідальність батьків – юридичні й моральні норми, які визначають відповідальність батьків перед державою і суспільством за виховання своїх дітей. В Україні піклування про здоров'я, виховання й навчання дітей, про підготовку їх до самостійного життя є не лише моральним обов'язком батьків, а й їхнім найважливішим обов'язком. За особливо серйозні порушення українське законодавство передбачає позбавлення батьківських прав.

Батьківство – це процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей; система взаємозалежності між батьківськими почуттями, любов'ю, прихильністю до дітей та специфічними соціальними ролями і нормативними розпорядженнями культури, що зумовлені тією або іншою поведінкою ставлення батьків до дітей, стилем виховання.

Батьківська любов – це особливе почуття, що властиве батькам, і в першу чергу матері, по відношенню до своєї дитини, найвища потреба в піклуванні про неї, тривожність за її стан та благополуччя.

Батьківська (родинна) педагогіка – це перевірений віками досвід національного виховання дітей в умовах родини, в колі найближчих по крові і духу людей. Родинне виховання є могутнім джерелом народного світогляду, національного духу, моральності, трудового гарту, громадського змушнення.

Батьківське ставлення – це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння.

Батьківська установка – система або сукупність батьківського емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини та засобів поведінки з нею батьками.

Безроздільна увага до дитини – це пильна, неподільна увага до неї, яка дозволяє їй з повною упевненістю відчувати себе коханою, відчувати, що за дитиною визнають її право на безроздільну батьківську увагу, визнання і беззаперечну пошану.

Взаємодія освітньо-виховного закладу і сім'ї – це узгоджені та взаємозумовлені спільні дії педагогів і батьків, які створюють умови для розвитку і виховання дітей.

«Відкритість дитячого садка всередину» – це залучення батьків до освітнього процесу дитячого садка. Батьки, члени сім'ї можуть значно урізноманітнити життя дітей в дошкільній установі, внести свій вклад у освітню роботу.

«Відкритість дитячого садка назовні» – дитячий садок відкритий впливам мікросоціуму, свого мікрорайону, здатний співпрацювати з соціальними інститутами, що розташовані на його території: загальноосвітня школа, музична школа, спортивний комплекс, бібліотека та ін.

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Види вимог: вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-порада, вимога-натяк, умовна вимога, вимога в ігровому оформленні, вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза.

Виховання всебічне – виховання, яке передбачає формування в особистості певних якостей відповідно до вимог розумового, морального, трудового, фізичного й естетичного виховання.

Виховання гармонійне – виховання, яке передбачає, щоб якості складових виховання (розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного) доповнювали одна одну, взаємно збагачувалися.

Виховання екологічне – набуття людиною знань у царині екології та формування в неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним.

Виховання економічне – виховання, що передбачає вирішення таких завдань: формування економічного мислення, оволодіння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин.

Виховання естетичне – розвиток у людини почуттів прекрасного, формування умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, уміти відрізнити красиве від потворного, жити за законами духовної краси.

Виховання моральне – виховання, що передбачає оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів і переконань, умінь та навичок.

Виховання правове – формування у громадян високої правової культури, що передбачає свідоме ставлення особистості до своїх прав і обов'язків, поваги до законів та правил людського співжиття, готовності дотримуватися і сумлінно виконувати визначені вимоги, які виражають волю й інтереси народу.

Виховання фізичне – виховання, що ставить за мету створення оптимальних умов для забезпечення достатнього фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, які відбуваються у ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання й розвиток його потенцій.

Виховання національне – історично зумовлена і створена етносом система виховних ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, спрямованих на доцільну організацію діяльності членів суспільства, в процесі якої відбувається процес оволодіння морально-духовними цінностями народу, забезпечується єднання і спадкоємність поколінь, соборність народу.

Виховання статеве – оволодіння підростаючим поколінням етикою й культурою у сфері взаємин статей, формування у нього потреб керуватися нормами моральності в стосунках між особами протилежної статі.

Виховний потенціал сім'ї - система емоційних відносин батьків до дитини, їх позитивне або негативне сприйняття дитини і способи регулювання взаємодії з нею.

Виховуючі ситуації – це спеціально організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування системи відповідних ставлень.

Віддалена сім'я – це родина, яка проживає у важкодоступному, віддаленому районі.

Відкрита сім'я – особистісна спрямованість не обмежується лише колом родинних інтересів та цілей. Члени сім'ї включені в різні соціальні зв'язки. Специфікою відкритої сім'ї є прагнення до нових контактів.

Гаптономія – це методика пренатального спілкування з плодом через дотик з метою близького знайомства і контакту батьків з їх майбутньою дитиною.

Генограма – це методика аналізу ходу сімейної історії, стадій розвитку сім'ї, патернів взаємин, які переходять із покоління в покоління, і подій, що передують кризі сім'ї та зверненням за психологічною, соціально-педагогічною допомогою.

Гіперопіка – надмірна опіка дітей, що виявляється в прагненні батьків оточити дитину підвищеною увагою, захистити її, навіть за відсутності реальної небезпеки, постійно утримувати біля себе, «прив'язувати» до свого настрою і відчуттів, змушувати вчиняти визначеним, найбільш безпечним для батьків, способом.

Гіпоопіка - недолік батьківської опіки і контролю за поведінкою дитини, часом – повна бездоглядність; може проявлятися як недостатня увага до фізичного, духовного благополуччя та інтересів дитини.

Гнучка сім'я – це родина, яка характеризується здатністю швидко переорієнтовуватися, якщо цього вимагають нові умови життя.

Готовність дитини до школи – це комплексне поняття, до складу якого входять особистісна та інтелектуальна готовність, а також достатній рівень розвитку зорово-моторної координації. Особистісна готовність – наявність мотивів навчальної діяльності (наявність бажання не просто піти в школу, але і

вчитися, виконувати певні, пов'язані з навчанням обов'язки), пізнавальне ставлення до зовнішнього світу, сформованість комунікативних засобів і навичок, бажання спілкуватися; достатній рівень емоційного і волевого розвитку психіки. Інтелектуальна готовність – досягнення достатнього для початку систематичного навчання рівня зрілості пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, мови), володіння дитиною знаннями, уміннями і навичками в обсязі стандартної програми дитячого садка.

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтернативної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатності виконувати свої обов'язки, в гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. Основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і в подальшому формуються протягом усього життя людини. В сучасних умовах важливою громадянською якістю стає здатність людини до самовизначення, завдяки якому людина зможе розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи й відповідальності.

Демографічна політика – це система соціальних заходів, спрямованих на формування бажаної демографічної поведінки населення, насамперед регулювання процесів дітонародження, сприяння його зростанню.

Депривація – явище, яке породжують недостатність батьківської любові, ніжності, доброти, уваги, турботи, коли дитина не може тривалий час задовольнити достатньою мірою свої людські психологічні потреби. Д. призводить не тільки до зниження інтелекту, зривів у поведінці, нервовості, а й посилює агресивність особистості, що може позначитися на її майбутньому дорослому житті.

Діагностика сім'ї – система періодичного збору, узагальнення й аналізу соціально-педагогічної інформації про процеси, що протікають у сім'ї, ухвалення на цій основі стратегічних і тактичних рішень.

Динаміка сім'ї – це основні етапи її життєдіяльності.

Дисфункціональна сім'я – сім'я, яка нездатна задовольняти потреби своїх членів в особистісному та духовному зростанні.

«Домострой» – це своєрідна «програма» етичного виховання дітей, родинної підготовки їх до життя, навчання тому, що необхідно у «домашньому ужитку» (XVI ст.).

Духовність – індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання; соціальної потреби жити і діяти «для інших»; істинно людяне в людині, яке визначає його шлях до істини, Добра і Краси як найвищим загальнолюдським цінностям; характеристика соціального буття людини, її внутрішній духовний світ (в якому визначено сенс життя, цінності, норми, ідеали), її прагнення до самовдосконалення.

Духовні цінності – специфічна форма існування цінностей, які створюються за допомогою розуму та серця людини – у науці, релігії... народній творчості (ідея, ідеал, образ, традиція тощо).

Еко-карта – це створення схеми, яка відображає: 1) стосунки сім'ї з навколишнім середовищем (школою, медичними закладами, родиною батьків, дорослими братами і сестрами, роботою); 2) склад сім'ї та якість стосунків між членами сім'ї; між сім'єю і середовищем (добрі, слабкі, стресові); 3) потреби і можливості сім'ї, ресурси, які їй надає навколишнє середовище для задоволення потреб сім'ї та її окремих членів. Е. відображає взаємостосунки сім'ї як системи з іншими значущими для неї та її членів суспільними системами та інститутами, що дозволяє виявити шляхи допомоги їй, спланувати подальшу роботу з сім'єю на основі існуючих ресурсів і потреб. Проте Е. дозволяє вивчити стан сім'ї на окремий момент, не дає інформації про причини цих стосунків.

Емоційне відторгнення – ігнорування батьками потреб дитини, часте застосування в вихованні фізичних покарань, що також проявляється у постійному роздратуванні батьків при спілкуванні з дитиною.

Життєвий цикл сім'ї – стадії сімейного циклу, що характеризують якісний стан (своєрідність) сім'ї на певному часовому етапі її розвитку

Стадії життєвого циклу: 1) позасемейне положення: неодружені і незаміжні люди, які не створили своєї сім'ї; 2) сім'я подружжя; 3) прийняття в сім'ю нової особистості; 4) сім'я з маленькими дітьми; 5) сім'я з підлітками; 6) вихід дітей, що подорослішали, з сім'ї; 7) сім'я на пізній стадії розвитку.

Ідентифікація – це механізм виховання, за яким дитина, люблячи і поважаючи своїх батьків, визнаючи їх авторитет, наслідує їх, більшою чи меншою мірою орієнтується на їхній приклад поведінки, стосунків з оточуючими, діяльності тощо.

Кормільство – це форма виховання дітей на Русі Х-ХІІ ст., що характеризувалася як наставництво і відповідальність за моральне, духовне і фізичне виховання молодих княжичів. Залишаючи сім'ю у віці 4-5 років, діти доручалися особам, близьким до князівського роду, з числа знатних і благонадійних, які до певного віку княжичів виконували роль регентів, управляли удільним князівством і залучали своїх вихованців до вирішення державних справ.

Кумівство – важлива особливість народної педагогіки, завдяки якій дитина мала батьків-дублерів, що добровільно беруть педагогічне шефство над дитиною від народження до зрілості. Ставлення дитини до хрещених батька й матері повинно бути як і до рідних батьків з повагою, слухняністю. Для дитини хрещені батьки були опорою, допомагали у тяжкі часи або й усиновляли, якщо вмирили рідні батьки.

Ліберальний стиль виховання – це тип виховних відносин, при якому дитині надається свобода дій, при цьому батьки зазвичай усуваються від участі у дитячому житті, проявляють байдужість і, навіть, потурання та вседозволеність; при цьому батьки прагнуть до помилкового загравання, створення дешевого авторитету.

Методи виховання – це суспільно обумовлені способи педагогічно доцільної взаємодії між дорослими і дітьми, які сприяють організації дитячого життя, діяльності, відносин, спілкування, що стимулюють їх активність і регулюють поведінку

Методи виховання в сім'ї – це способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей членами сім'ї (батьки, прабатьки, брати та сестри, інші родичі).

Методи сімейного виховання – сукупність способів виховних взаємодій батьків з дітьми, які допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття та волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду поведінки, організацію самостійної життєдіяльності, повноцінний психофізичний, моральний і духовний розвиток; способи систематичного впливу батьків на дітей.

Методи сімейного виховання в народній педагогіці – сукупність способів виховних взаємодій батьків з дітьми, які спрямовані на підготовку останніх чесними працюючими, високоморальними людьми по відношенню до матері і батька, дому, Батьківщини, гарними сім'янами.

Методи формування свідомості – це методи, що спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості. До М.ф.с. належать переконання, навіювання, приклад.

Методи організації діяльності – це способи закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків. До М. о.д. належать доручення, гра.

Методи стимулювання діяльності – це методи, що передбачають стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності. До М. с.д. належать методи позитивного підкріплення, методи негативного підкріплення, методи змагання.

Методи самовиховання – це методи, що сприяють свідомій зміні людиною власної особистості відповідно до суспільних вимог та особистісного плану самовдосконалення. До М. с. належать методи самооцінки, методи самоорганізації, методи самоконтролю, методи самокорекції.

Навіювання (сугестія) – це психологічний вплив однієї особи на іншу чи на групу, розрахований на безперечне сприйняття слів, думок і волі. Методи привчання та тренування – організацію планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою їх перетворення на звичні форми суспільної поведінки.

Нормально функціонуюча сім'я – сім'я, що відповідально й диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняє потреби в зростанні й змінах як сім'ї в цілому, так і кожного члена сім'ї. Ознаками такої сім'ї є толерантність, повага один до одного, чесність, бажання бути разом, схожість інтересів і цінностей, цьому сприяє вміння членів сім'ї вести переговори за усіма аспектами спільного життя.

Обрядовість сімейна – різноманітні обряди та ритуали, які в образносимволічній формі відзначили різноманітні стадії розвитку родини в її

життєвому циклі та традиційно супроводжували сімейне життя українців: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї.

Педагогіка – це наука про виховання, освіту та навчання людини на всіх вікових етапах його розвитку.

Педагогіка батьківська (родинна) – це перевірений віками досвід національного виховання дітей в умовах родини, у колі найближчих по крові і духу людей. Родинне виховання є могутнім джерелом народного світогляду, національного духу, моральності, трудового гарту, громадського змушнення.

Педагогіка козацька – це частина народної педагогіки, яка формувала у підростаючих поколіннях українців синівську вірність рідній землі з метою формування у сім'ї, школі і громадському житті козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю.

Педагогіка Монтесорі – це гуманістична система виховання і освіти, яка спирається на інтерес дитини, індивідуальний підхід та свободу вибору.

Педагогіка народна – це галузь педагогічного досвіду народу, яка розкриває його погляди на мету, завдання, форми, методи і засоби навчання і виховання у дусі національних традицій, що виражається у його морально-етичних поглядах та ідеалах.

Педагогіка пренатальна – молода галузь педагогіки, що вивчає управління різними факторами, що впливають на внутрішньоутробний розвиток плода.

Педагогіка сімейна – педагогіка, що вивчає досвід сімейного виховання, проблеми, типові помилки (недоліки), методи забезпечення дієвості виховання дитини в сім'ї; наука про закономірності виховання дітей у рамках сім'ї, складається з теорії та практики родинного виховання.

Педагогіка сімейного виховання – галузь педагогіки, що розглядає сім'ю не скільки як систему, а більше уваги приділяє аналізу її як специфічної педагогічної системи: дослідженню її структури та функціонування, виявленню основних закономірностей розвитку сім'ї, особливостей організації процесу сімейного виховання.

Педагогічна культура батьків – це складова частина загальної культури, у яку втілено накопичений людством досвід виховання дітей у сім'ї; це складне інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності; це достатня підготовленість до виховання дітей дошкільного віку за умов сім'ї, вміння застосовувати якості вихователя в процесі сімейної життєдіяльності. Основними параметрами П.к.б. є моральна, мовленнєва, комунікативна, дидактична, фізична, естетична, екологічна, економічна і правова культура, культура мислення, культура праці, культура поведінки.

Педагогічна культура сім'ї – це педагогічна підготовленість та зрілість батьків як вихователів, що дає реальні позитивні результати в процесі сімейного і суспільного виховання дітей. П. к. є складовою частиною загальної культури батьків, у якій закладений досвід виховання дітей у сім'ї, придбаний

різними категоріями батьків безпосередньо у своїй країні, інших країнах, а також узятий з народної сімейної педагогіки.

Педагогічно неспроможна сім'я – сім'я, в якій батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, проте роблять це невміло. Їх виховний вплив непослідовний, педагогічно необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, якого набули, коли свого часу їх виховували батьки (авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози і покарання або всездозволеність, потурання примхам).

Педагогічно пасивна сім'я – сім'я, яка не виявляє особливої активності у вихованні дітей, тобто педагогічно пасивна. Вона з об'єктивних (хвороба, зайнятість, часта відсутність) або суб'єктивних (відсутність єдиної точки зору щодо виховання, розлад між батьками, часті конфлікти та ін.) причин не може належним чином виховувати дітей. У такій сім'ї стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання дітей, втрачають контроль за ними.

Переконання – це вплив на розум і почуття людини чи групи, який охоплює раціональну й емоційну сторони особистості, формує погляди.

Підкріплення – це механізм виховання, за яким здійснюється формування типу поведінки дитини, що відповідає ціннісним уявленням сім'ї про те, що таке «добре» і що таке «погано».

Покарання – це вплив на особистість, який виражає осуд її дій та вчинків, що суперечать нормам суспільної поведінки.

Порушення функцій сім'ї – це такі особливості життєдіяльності сім'ї, які утруднюють або перешкоджають виконанню її функцій. Звідси виділяють два основні типи сім'ї: нормально функціонуюча (або гармонійна) сім'я та дисфункціональна сім'я.

Потреба в дітях – це соціально-психологічна властивість індивіда, яка проявляється в тому, що, не маючи дітей, індивід як особистість відчуває певні ускладнення

Права та обов'язки батьків – це особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, зумовлена історичним розвитком, закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки (одне з головних – право на виховання дітей, їхнє соціальне забезпечення); як надання батькам до повноліття дітей права на особисте виховання своєї дитини.

Прийняття дитини – визнання її права на індивідуальність, несхожість на інших (і на батьків зокрема); затвердження неповторного існування саме цієї людини зі всіма властивими їй особливостями.

Психологічний клімат сім'ї – це комплекс психологічних умов, що сприяють чи перешкоджають згуртуванню сім'ї; це сукупність психологічних станів, настроїв, стосунків її членів; це стійкий емоційний настрій, результат особливостей і якості взаємостосунків її членів. Психологічний клімат сім'ї може змінюватись і залежати від самих членів сім'ї: може бути сприятливим, несприятливим (конфлікти, сварки, знервованість), суперечливим (чи то повна злагода, чи то сварки).

Репродуктивна установка – це готовність до певного результату репродуктивної поведінки, прийнятність для особистості народження тієї чи іншої кількості дітей, у тому числі синів та дочок.

Родинне виховання – це уся сукупність цілеспрямованих виховних та некерованих соціалізуючих впливів на дитину, які здійснюються в умовах сім'ї.

Розуміння – це механізм виховання, що спрямований на сприяння формуванню самосвідомості дитини та її особистості в цілому.

Сімейна адаптація – характеристика того, наскільки гнучко або, навпаки, ригідно, сімейна система здатна пристосовуватися, змінюватися при дії на неї стресорів.

Сімейна згуртованість – це міра емоційного зв'язку між членами сім'ї: при максимальній вираженості цього зв'язку вони емоційно взаємозалежні, при мінімальній – автономні і дистанційовані одне від одного.

Сімейне благополуччя – такий стан сім'ї (економічний, психологічний, моральний), який найбільшою мірою відповідає вимогам нормальної життєдіяльності членів сім'ї та виховання дітей.

Сімейне виховання – 1. Цілеспрямована взаємодія старших членів сім'ї з молодшими, заснована на любові й пошані особистої гідності дитини, що передбачає психолого-педагогічну підтримку, захист та формування особистості з урахуванням можливостей і відповідно до цінностей сім'ї та суспільства. 2. Уся сукупність цілеспрямованих виховних і некерованих соціалізуючих впливів на дитину, яка здійснюється в умовах сім'ї.

Сімейні цінності – моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків тощо.

Сімейний конфлікт – конфліктні взаємовідносини всередині сім'ї (між батьками, батьками і дітьми, братами і сестрами тощо), породжені суперечностями її розвитку і функціонування як системи, розбіжністю інтересів, оцінок, поглядів і цілей індивідів, які входять до складу сім'ї.

Сім'я – невелика соціальна група суспільства, найважливіша форма організації власного побуту, заснована на подружній єдності і родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми (власними або усиновленими), кровними родичами, іншими особами, пов'язаним родинними зв'язками з подружжям, що живуть разом і ведуть спільне господарство.

Сім'я благополучна – це сім'я з високим рівнем внутрішньосімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем. Благополучна сім'я – міцна своїми внутрішніми зв'язками, високим рівнем координації. У такій сім'ї існують взаєморозуміння, взаємна повага між усіма її членами, позитивна моральна атмосфера, спільність поглядів на більшість сфер духовного життя, врахування у сімейному житті інтересів кожного, душевних переживань, психологічна взаємна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значущості, взаємна довіра, доброта, чуйність, раціональні способи розв'язання всіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання та ін.

Сім'я неблагополучна – це сім'я, яка повністю або частково втратила свої виховні можливості через ті чи інші причини, у результаті чого у сім'ї складаються несприятливі умови для виховання дитини.

Сиблінги – брати та сестри.

Скульптура сім'ї – це прийом створення живого сімейного портрету всіма її членами (в той час як екокарта і генограма можуть створюватися соціальним педагогом з одним або двома членами сім'ї) і дає можливість одержати інформацію про відсутніх при бесіді членів сім'ї.

Сонатал – це дородовий метод навчання, розвитку і виховання дитини М.Л. Лазарева, спрямований на оптимізацію розвитку плоду і певних психічних і фізіологічних процесів в організмі вагітної жінки за допомогою музики. У методі використовуються три фактори впливу музики на організм: психолого-естетичний (асоціації, емоції, образи); фізіологічний (тренування окремих функцій організму); вібраційний (вплив на клітки плоду, з метою активізації в них різних біохімічних процесів). «Сонатал» запатентований в РФ. Метод рекомендований до застосування МОЗ РФ з 1996 р.

Соціальна діагностика – це вивчення соціальним педагогом сімейних взаємин за допомогою анкет; встановлення, до якого типу відноситься родина, як вона виконує свої функції; проведення бесіди з членами сім'ї; відвідування родини вдома; складання соціального паспорта сім'ї.

Спостереження – самостійний метод і як прийом при застосуванні інших методів. Спостереження передбачає сприймання певних предметів, явищ, процесів у природному, виробничому середовищі, в соціумі без втручання у ці явища і процеси (спостереження за розвитком рослин у теплиці, в саду, в лісі; ознайомлення з процесом цукроваріння на заводі та ін.).

Стиль демократичний – врахування думки й волі колективу в організації життєдіяльності вихованців.

Стиль ліберальний – безпринципне байдуже ставлення до негативних дій вихованців, потурання учням

Суспільне (соціальне) виховання – це система соціально-педагогічних заходів спрямованих на становлення та реалізацію людини, групи, суспільства, їх духовного потенціалу, а також гуманізацію відносин в соціумі.

Теорія сімейного виховання – органічна частина соціальної педагогіки, що включає проблеми соціокультурної середовища сім'ї та виховання; типи сімей та їх виховні можливості; цілі, зміст і методи виховання в сім'ї; компенсаторне та е виховання в сім'ї та ін..

Типи сімейного виховання – своєрідність виховання дитини в сім'ї, що визначається спільністю яких-небудь зовнішніх чи внутрішніх рис та проявляється на результаті виховання.

Традиція – стійкий і значущий компонент культури, який передається з покоління в покоління за допомогою механізму наступності.

«Триматель сім'ї» – це член сім'ї, який у більшій мірі відчуває і несе відповідальність за перспективи сім'ї і майбутнє дітей. В основному, таку роль виконують «сільські бабусі по відношенню до своїх внуків, народжених вже «міськими» матерями – їх доньками або невістками. Найяскравіше це виявляється

у сімей, що є неблагополучними щодо виконання своїх функцій. Прасім'я (зазвичай бабуся, інколи прабабуся) здійснює догляд за онуками.

Усвідомлене батьківство – це взаємодія батьків (чи осіб, які їх замінюють) між собою, іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на всіх етапах її життя; це форма батьківства, яка базується на відповідальному ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Функції сім'ї – сфера життєдіяльності сім'ї, що безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб її членів.

Виховна функція сім'ї – передача дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду.

Житлово-побутова функція сім'ї – це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього побуту.

Комунікативна функція сім'ї – створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрісімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- і макросередовища, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо).

Матеріально-економічна функція сім'ї – бюджет, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил.

Психотерапевтична функція сім'ї – забезпечення почуття стабільності, безпеки, емоційної рівноваги, а також умов для розвитку особистості своїх членів.

Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Рекреативна діяльність сім'ї здійснюється в будні й вихідні дні, а також під час відпустки.

Репродуктивна (демографічна) функція сім'ї – відтворення життя, продовження людського роду, тобто в народженні дітей. Мається на увазі відтворення не тільки кількісне, а й якісне (народження фізично і психічно здорового покоління, без біологічних і психічних аномалій).

Ціннісні орієнтації – детерміновані прагнення, бажання, потреби людини, що виступають для неї у якості важливих особистісних цінностей та цілей життєдіяльності; відзеркалення у свідомості людини цінностей, що визнаються нею як стратегічні життєві цілі і світоглядні орієнтири; складне утворення людської особистості, важливий компонент її спрямованості; виділені і внутрішньо прийняті особистістю матеріальні та духовні цінності, схильність сприймати певним способом умови життя і діяльності в їх суб'єктивній значущості для суб'єкта.

Цінності – це переконання індивіда в перевагах певних цілей чи типів поведінки в порівнянні з іншими цілями чи типами поведінки.

Цінності моральні загальнолюдські – набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності морально-

духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Чинники сімейного виховання – це вихідні причини і рушійні сили, що викликають процеси перетворення і зміни особистості дитини.

Шлюб – це юридично оформлений, добровільний союз чоловіка і жінки, заснований на їх взаємній прихильності та укладений з метою створення сім'ї, народження і виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Безпалько О. В., Лях Т. Л., Молочний В. В., Цюман Т. П. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера / заг. ред. Г.М. Лактіонова. Київ : Наук. світ, 2003. 107 с.
2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
3. Братусь І. В., Веретенко Т. Г. та ін. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : методичні матеріали до тренінгу / заг. ред. Г.М. Лактіонова. Київ : Наук. світ, 2004. 86 с.
4. Веретенко Т. Г., Зверева І. Д., Шевченко Н. Ю. Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.
5. Войцях Т. В. Інноваційні методики діагностичної роботи з сім'єю : спецкурс. Черкаси : ОПОПП, 2012. 68 с.
6. Гиппенрейтер Ю. Б. Как общаться с ребенком? Москва : Астрель АСТ, 2008. 240 с.
7. Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2004. 144 с.
8. История социальной педагогики : хрестоматия-учеб. : учеб. пособие / под ред. М. Галагузовой. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 544 с.
9. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 232 с.
10. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен : учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2006. 496 с.
11. Постовий В. Г., Хромова О. Л., Алексеєнко Т. Ф. та ін. Програма формування педагогічної культури батьків. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2003. 108 с.
12. Семиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Веселка, 1998. 214 с.
13. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
14. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології : монографія. Київ : Критика, 2017. 288 с.
15. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 263 с.
16. Трубавіна І. М., Бугаєць Н. А. Методи вивчення сім'ї : науково-методичні матеріали. Харків : УДЦССМ, 2001. 68 с.
17. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. Київ : УДЦССМ, 2000. 88 с.

18. Чепмен Г., Кемпбел Р. П'ять мов любові до дітей. Львів : Свічадо, 2007. 224 с.

Додаткова:

1. Азаров Ю. П. Семейная педагогика. Москва : Политиздат, 1985. 238 с.
2. Алексеева Е. Е. Что делать если ребенок... Психологическая помощь семье с детьми от 1 до 7 лет. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 224 с.
3. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 244 с.
4. Добсон Д. Не бойтесь быть строгими : Родителям и молодоженам : Доктор Добсон отвечает на Ваши вопросы; пер. с англ. Москва : Изд-во центра общечеловеческих ценностей, 1990. 575 с.
5. Дружинин В. Н. Психология семьи. 3-е изд., испр. и доп. Екатеринбург : Деловая кн., 2000. 208 с.
6. Ибука М. После трех уже поздно; пер. с англ. Н. Перовой. Москва : Альпина нон-фикшн, 2011. 224 с.
7. Каптерев П. Ф. О Семейном воспитании : учеб. пособие / сост. и авт. коммент. И. Н. Андреева. Москва : Академия, 2000. 168 с.
8. Калинина Р. Ребенок пошел в детский сад... К проблеме адаптации детей к условиям жизни в дошкольном учреждении. *Дошкольное воспитание*, 1998. № 4. С. 2-9.
9. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основ семейного консультирования. Москва : Гардарики, 2005. 320 с.
10. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 688 с.
11. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ: ДЦССМ, 2004. 100 с.
12. Крайг Г. Психология развития. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 987 с.
13. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва. Київ : Вища школа, 1993. 320 с.
14. Зверева О. Л., Ганичева А. Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 160 с.
15. Конвенція про права дитини : прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної асамблеї ООН 20 листопада 1989 року; набула чинності для України з 27 вересня 1991 року. *Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей*. Київ : Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», 2002. 318 с.
16. Корчак Я. Как любить ребенка. Москва : Книга, 1980. 63 с.
17. Кемпбелл Р. Як по-справжньому любити свою дитину; пер. з англ. Я. Бодак. Черкаси : Смірна, 2005. 150 с.
18. Кэмпбелл Р., Максимов М. Как на самом деле любить детей. Не только любовь; пер. с англ. Р. Равич. Москва : Издательство «Знание», 1992. 192 с.

19. Кошечко Н. В. Тренінг «Конструктивне вирішення конфліктів у сімейних взаємостосунках». *Діти – батьки – сім'я* : Вип. 2. Київ : Наук. світ, 2004. С. 33-77.
20. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : ДЦССМ, 2004. 100 с.
21. Куровская С. Н. Педагогика семьи : учеб.-метод. пособие. Гродно : ГрГУ, 2006. 164 с.
22. Лесгафт П. Ф. Избранные педагогические сочинения. Москва : Педагогика, 1988. 400 с.
23. Лещенко О. Г. Формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Київ : Ін-т проблем виховання, 2008. Вип. 12, кн. 2. С. 134-141.
12. Лещук Н. О. Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посібник. Київ : ФН ООН «Дорослішай на здоров'я», 2014. 136 с.
24. Лупан С. Поверь в свое дитя. Москва : Эллис Лак, 2001. 256 с.
25. Макаренко А. С. Книга для батьків. Київ : Радянська школа, 1972. 260 с.
26. Макаренко А. С. Лекції про виховання дітей. Київ : Радянська школа, 1948. 91 с.
27. Марушкевич А. А., Постовий В. Г., Алексеєнко Т. Ф. та ін. Родинна педагогіка : навчально-методичний посібник. Київ : Видавець ПАРАПАН, 2002. 216 с.
28. Мурашова Е. В. Дети-«тюфяки» и дети-«катастрофы» : гиподинамический и гипердинамический синдром. 2-е изд., доп. Екатеринбург : У-Фактория, 2007. 256 с.
29. Никитин Б. П., Никитина Л. А. Мы и наши дети. Москва : Молодая гвардия, 1989. 206 с.
30. Никитин Б. П. Ступеньки творчества, или Развивающие игры. Москва : Просвещение, 1991. 156с.
31. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.
32. Психологія сімейних відносин із основами сімейного консультування : навчальний посібник / за ред. О. Г. Силяєвої. Москва : АCADEMIA, 2002. 192 с.
33. Родители и дети : хрестоматия : учебное пособие по педагогике для факультетов психологии, педагогики и социальной работы / сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Издательский Дом БАХРА-М, 2003. 784 с.
34. Русаков А. С. Адаптация ребенка к детскому саду. Советы педагогам и родителям. Сборник. Москва : Речь, 2010. 128 с.
35. Руссо Ж. Ж. Педагогические сочинения : в 2 т. / под ред. Г. И. Джимбладзе. Москва : Педагогика, 1981. Т. 1. 660 с.
36. Скорбун І., Епоян Т. Батькам підлітків : відверта розмова про статеве виховання та репродуктивне здоров'я. Київ : ТОВ «Мел Ком», 2013. 57 с.

37. Спок Б. Ребенок и уход за ним / вступ. ст. Ю. Азарова. Москва : Попурри, 2009. 736 с.
38. Ушинский К. Д. Про сімейне виховання. Київ : Рад. школа, 1974. 150 с.
39. Филиппова Г. Г. Психология материнства. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.
40. Холман А. М. Методы оценки семьи : Инструментарий для понимания и интервенций; пер. с англ. / под общ. ред. Л. Романенковой. Запорожье : ЗНУ, 2001. 91 с.

Інформаційні ресурси

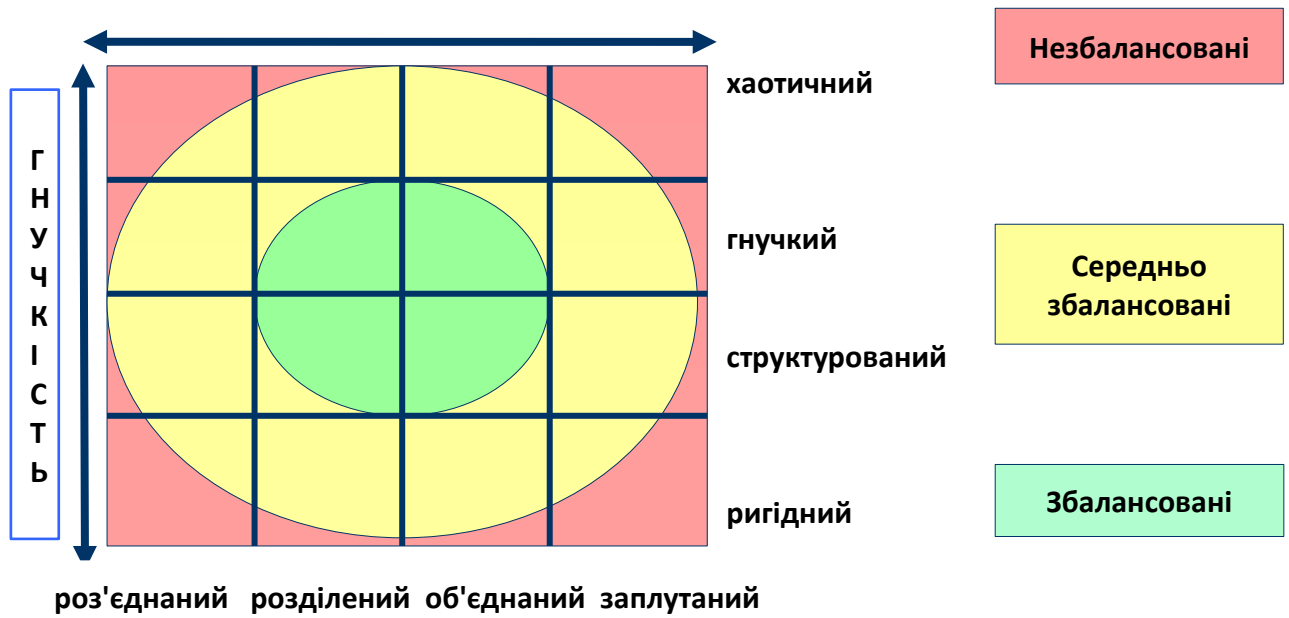
1. Андреева Т. В. Семейная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 235 с. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi/0003316.pdf> (дата звернення: 10.08. 2018).
2. Войцях Т. В. Інноваційні методики діагностичної роботи з сім'єю : спецкурс. Черкаси : ОПОПП, 2012. 68 с. URL: file:///C:/Users/Dom/Downloads/20151119163304_6.9.pdf (дата звернення: 10.08. 2018).
3. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? Москва : ЧеРо. 2004. 154 с. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi/0001836.pdf>. (дата звернення: 10.09. 2018).
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. : за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 134 с. URL: http://www.everychild.org.ua/upload/library/pdf/iss_book.pdf (дата звернення: 12.01. 2018).
5. Олифірович Н. И. Психология семейных кризисов. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 235 с. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi14/0010663.pdf> (дата звернення: 12.01. 2018).
6. Корчак Я. Как любить ребенка. Москва : АСТ, 2014. 480 с. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi/0001848.pdf> (дата звернення: 12.05. 2018).
7. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : Учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 1999. 232 с. URL: http://www.pedlib.ru/Books/3/0386/index.shtml?from_page=1 (дата звернення: 22.07. 2018).
8. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп., перероб. Київ : НАКККіМ, 2011. 246 с. URL: http://elibrary.nubip.edu.ua/9908/1/Masenko_Posibnuk.pdf (дата звернення: 22.06. 2018).
9. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с. URL: <http://>

www.lib.nau.edu.ua/BooksForNAU/2010/PomitkinaLV.pdf (дата звернення 20.07.2018).

10. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок «Батьківство в радість» спрямований на підтримку батьків, які виховують дітей віком від народження до 6 років URL: <http://www.ditu.gov.ua/docs/pub/familiesforchildren/MRAP.pdf> (дата звернення 20.07.2018).

Циркулярна модель Д. Олсона щодо оцінки сімейної структури сім'ї

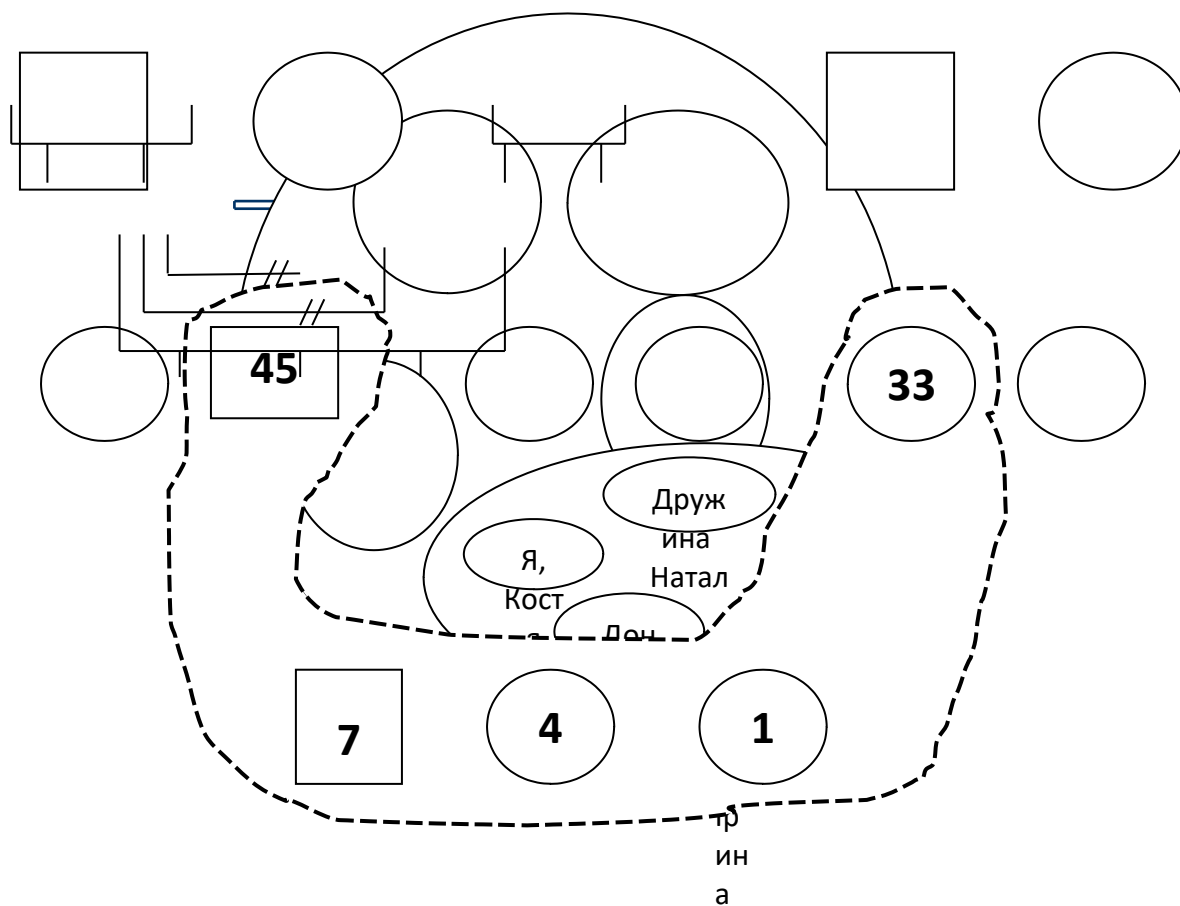

Приклад представлення результатів за тестом „Сімейна соціограма”

Рисунок Д.1. – Сімейна соціограма сім’ї, зображена Наталією

Рисунок Д.2. – Сімейна соціограма сім’ї, зображена Костянтином

Генограма сім'ї

Генограма сім'ї: Наталія, Костянтин, Ганна, Олег та Іра О.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Лещенко Олена Геннадіївна

ПЕДАГОГІКА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійна програма
«Соціальна педагогіка»

Рецензент *Н. В. Заверико*

Відповідальний за випуск *І. В. Козич*

Коректор *О. Г. Лещенко*